

ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗ

π ν ι θ ε ς

Κείμενο και Σχόλια

Χορός πουλιών σε δράση.

Οι μεταμφιεσμένοι άνδρες φορούν προσωπεία πουλιών
και φτερά που στηρίζονται στους ώμους τους
(500 - 480 π.Χ., Λονδίνο). [Εκδοτική Αθ.]

ΤΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΤΟΥ ΔΡΑΜΑΤΟΣ

ΕΥΕΛΠΙΔΗΣ
ΠΕΙΣΕΤΑΙΡΟΣ
ΥΠΗΡΕΤΗΣ ΤΟΥ ΤΣΑΛΑΠΕΤΕΙΝΟΥ
ΤΣΑΛΑΠΕΤΕΙΝΟΣ
ΧΟΡΟΣ ΠΟΥΛΙΩΝ (= *Ορνίθων*)
ΚΗΡΥΚΑΣ
ΙΕΡΕΑΣ
ΠΟΙΗΤΗΣ
ΧΡΗΣΜΟΛΟΓΟΣ
ΜΕΤΩΝ, γεωμέτρης
ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ (= επιθεωρητής)
ΨΗΦΙΣΜΑΤΟΠΩΛΗΣ
ΑΓΓΕΛΙΑΦΟΡΟΙ
ΙΡΙΣ
ΠΑΤΡΟΚΤΟΝΟΣ
ΚΙΝΗΣΙΑΣ, ποιητής διθυράμβων
ΣΥΚΟΦΑΝΤΗΣ
ΠΡΟΜΗΘΕΥΣ
ΠΟΣΕΙΔΩΝ
ΤΡΙΒΑΛΛΟΣ
ΗΡΑΚΛΗΣ

Σημ.: Η μετάφραση του Θ. Σ. προοριζόταν για το θέατρο, «για το θεατή που ούτε σε επανάληψη ούτε σε άλλο στήριγμα» μπορούσε να ελπίζει· εδώ προορίζεται να υπηρετήσει διδακτικές ανάγκες. Η αλλαγή χρήσης της μετάφρασης και νεότερες αντιλήψεις και προτάσεις για τη μορφή του αρχαίου κειμένου και τη διανομή των ρόλων έχουν υπαγορεύσει μικρές αλλαγές στο κείμενο της μετάφρασης που δηλώνονται με αστερίσκο στην αρχή μεμονωμένης λέξης ή με αστερίσκο στην αρχή και στο τέλος, όταν πρόκειται για περισσότερες από μία λέξεις (Γ. Κ.).

Τα πρόσωπα του δράματος: Η λέξη δράμα (<δράω-δρῶ =πράττω, κατορθώνω, ενεργώ) χρησιμοποιείται και για την τραγωδία και για την κωμωδία.

«Απο μια άποψη ο Σοφοκλής είναι το ίδιο είδος μιμητού με τον Όμηρο, γιατί και οι δύο μιμούνται ανώτερους ανθρώπους· από την άλλη άποψη μοιάζει με τον Αριστοφάνη γιατί και οι δύο παρουσιάζουν τους ήρωές τους εν δράσει. Γι αυτό ακριδώς τα έργα τους ονομάζονται δράματα, γατί παρουσιάζουν ανθρώπους δρώντας» (Αριστοτέλης, *Ποιητική*).

Πεισέταιρος: Κατά κανόνα τα ονόματα των πρωταγωνιστών στις κωμωδίες του Αριστοφάνη, εφ' όσον τα έχει επινοήσει αυτός και δεν χρησιμοποιεί ονόματα ιστορικών προσώπων, μιλούν από μόνα τους· εκφράζουν δηλαδή με τη σημασία τους ένα γενικό χαρακτηριστικό γνώρισμα που έχει ο πρωταγωνιστής στη συγκεκριμένη κωμωδία. Έτσι ο Φιλοκλέων είναι αυτός που έχει φιλικά αισθήματα προς τον πολιτικό Κλέωνα καὶ ο Βδελυκλέων είναι το αντίθετό του, πρωταγωνιστές στην κωμωδία *Σφήκες*. Δικαιόπολις λέγεται ο πρωταγωνιστής στην κωμωδία *Αχαρνείς* και είναι αυτός που επιδιώκει να ακολουθεί η πόλη του μια δίκαιη πολιτική. Στις *Νεφέλες* ο πρωταγωνιστής λέγεται Στρεψιάδης, γιατί θέλει να διαστρέψει την αλήθεια. Τέλος Πεισέταιρος είναι αυτός που κατορθώνει να πείσει το σύντροφό του, τον εταίρο του (βλ. και σχόλιο στους στίχους 684-5).

Χορός πουλιών (αρχ. χορός Ὀρνίθων): Επειδή στα αρχαία ελληνικά ὄρνιθες=πουλιά, ενώ στα νέα ελληνικά ὄρνιθες=κόττες, γι αυτό ο μεταφραστής χρησιμοποιεί τη νεοελληνική ισοδύναμη λέξη για να ονομάσει το χορό της κωμωδίας. Στην κωμωδία αυτή, όπως και σε πολλές άλλες, τον τίτλο τον δίνει ο χορός, δεν μπορούμε ωστόσο ν' αλλάξουμε τον αρχαίο τίτλο με το νεοελληνικό ισοδύναμο, όπου όμως χρησιμοποιείται ο τίτλος της κωμωδίας και οποιασδήποτε άλλης κωμωδίας, δηλώνεται με πλάγια γράμματα.

Τα σκηινικά στο αρχαίο δράμα αποτελούνταν από ζωγραφισμένους όχι και πολύ ρεαλιστικά πίνακες που ήταν προσαρμοσμένοι στην πρόσοψη του σκηνικού οικοδομήματος.

Το τοπίο είναι πετρώδες με βλάστηση. Στη μια άκρη της σκηνής ένας θάμνος, κάπως ψηλός, συμπληρώνει το σκηινικό. Δυο ηλικιωμένοι Αθηναίοι οδοιπόροι παίζουν αργά και διστακτικά από μια πάροδο στην ορχήστρα. Τους ακολουθούν δύο δούλοι με αποσκευές.

ΕΥΕΛΠΙΔΗΣ: Ολόισα λές; Εκεί που ν'αι το δέντρο;		
ΠΕΙΣΕΤΑΙΡΟΣ: Σκάσε. Να πάμε πίσω κράζει τούτη.		
ΕΥ.	Τι θγήκαμε στη γύρα, κακομοίρη; Άδικα τριγυρνούμε· θα χαθούμε.	
ΠΕΙ.	Βλακεία μου, να με κάμουννε οι ορμήνιες μιας κουρούνας να πάρω τόσο δρόμο· πάνω από χίλια στάδια.	5 [5]
ΕΥ.	Μα κι εμένα, να φαγωθούν τα νύχια των ποδιών μου, μια καλιακούδα για ν' ακούσω, ο δόλιος!	
ΠΕΙ.	Κι ούτε που ξέρω ποιά είναι τούτη η χώρα. Μπορείς εδώθε νά 'δρεις την πατρίδα; Ούτε κι ο Εξηκεστίδης δεν τη βρίσκει.	10 [10]
ΕΥ.	Αλί μας.	
ΠΕΙ.	Εσύ πάρε αυτόν το δρόμο. Μας πήρε στο λαμό του ο Φιλοκράτης, που τα πουλιά πουλούσε στο παζάρι· μας είπε, ο παλαβός, πως θα μας έδειχναν πού βρίσκεται ο Τηρέας, που άνθρωπος ήταν, κι έπειτα φτερωτό πουλί έχει γίνει, ναι, τσαλαπετεινός· μας πούλησε έτσι έναν αυτή οβολό την καλιακούδα και την κουρούνα τρεις. Κι αυτά ένα ξέρουν: να δαγκώνουν. Τι ανοίγεις, βρε, το στόμα; Στον γκρεμό θα μας πας; Δεν έχει δρόμο.	15 [13]
ΕΥ.	Αλήθεια, πουθενά· ούτε μονοπάτι.	
ΠΕΙ.	Κι η κουρούνα λέει τίποτα για το δρόμο; Αυτή έκραζε άλλα πρώτα κι άλλα τώρα. Και για το δρόμο τι σου λέει;	20 [18]
ΕΥ.	Μα τι άλλο;	
ΠΕΙ.	Πως θα μου φάει τα δάχτυλα τσιμπώντας. Φοβερό, να γυρεύουμε να πάμε στον κόρακα, πανέτοιμοι, και δρόμο να μη μπορούμε κατακεί να θρούμε. Το αντίθετο απ' το Σάκα εμείς το Σκύθη, θεατές, έχουμε πάθει· αυτός ζητάει	25 [23]
ΕΥ.		30 [28]

¹ Η στιχαρίθμηση της μετάφρασης δηλώνεται με τους έντονα τυπωμένους αριθμούς εκτός αγκυλών. Μέσα σε αγκύλες είναι η στιχαρίθμηση του αρχαίου κειμένου. Στις περιπτώσεις που δεν υπάρχει αντιστοιχία μεταφραζόμενου στίχου με στίχο του πρωτοτύπου δεν υπάρχει αριθμός μέσα στις αγκύλες.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ 1-231

2 σκάσει: Ο Πεισέταιρος στην καλιακούδα που κρατά ο Ευελπίδης, ενοχλημένος από τις φωνές της. **να πάμε πίσω... τούτη·** ερμηνεύοντας τις φωνές της κουρούνας (αρχ. *κορώνη*) που κρατά ο ίδιος, και απευθύνοντας το λόγο στο σύντροφό του.

5-6 οι ορμήνιες μιας κουρούνας, βλ. και στ. 9: Οι αρχαίοι συχνά προσφεύγανε στην ερμηνεία της κίνησης των πουλιών για να προβλέψουν τι τους μέλλεται. Οι εξειδικευμένοι σ' αυτό το είδος της μαντικής λέγονταν οιωνοσκόποι (<*οίωνός* = πτηνό, *πουλί+σκοπῶ*=εξετάζω, ερευνώ) (βλ. και συνοδευτικό κείμενο **1**).

7 πάνω από χίλια στάδια: Το *στάδιον* ήταν μονάδα μέτρησης μήκους και αντιστοιχούσε σε απόσταση περ. 185 μέτρων. Η έκφραση εδώ σημαίνει απροσδιόριστα μεγάλη απόσταση.

12 Εξηγεστίδης: Ίσως αθηναϊκής καταγωγής, γεννημένος όμως μακριά από την Αθήνα, στην Καρία (βλ. στίχο 806), ο οποίος κατάφερε τελικά να έλθει από τόσο μακριά στον τόπο καταγωγής του. Πρέπει να διεκδικούσε τα δικαιώματα του Αθηναίου πολίτη, φαίνεται όμως, όπως συνέβαινε συχνά σε τέτοιες περιπτώσεις, ότι υπήρχαν άλλοι που δεν του αναγνώριζαν την αθηναϊκή του καταγωγή.

13 εσύ πάρε αυτόν τον δρόμο: το δρόμο του «αλί» και του αλίμονο, της καταστροφής. Έτσι θέλει ο Ευ. να διαχωρίσει την τύχη του από την τύχη του Πει., παρερμηνεύοντας για λόγους κωμικούς το επιφώνημα απόγνωσης του συντρόφου του.

17 Τηρέας: Αρκετά χρόνια πριν από τη διδασκαλία των *Ορνίθων* ο Σοφοκλής είχε διδάξει μια τραγωδία με τίτλο *Τηρέας*. Εκεί πραγματευόταν την παιδοκτονία της Πρόκνης, που πήρε εκδίκηση με αυτό τον τρόπο από το συζυγό της Τηρέα, γιατί εκείνος ατίμασε την αδελφή της Φιλομήλα. Μόλις αντιλήφθηκε ο Τηρέας το ανοσιούργημα, καταδίωξε την Πρόκνη και τη συνένοχη αδελφή της. Προτού όμως τις συλλάβει, μεταμορφώνει ο Δίας ολόκληρη την οικογένεια σε πτηνά: τη Φιλομήλα σε χελιδόνι, τον Τηρέα σε τσαλαπετεινό και την Πρόκνη σε αηδόνι που θρηνεί αδιάκοπα για το νεκρό της γιο, τον Ίτη.

22-3 τι ανοίγεις, δρε, το στόμα; Στον γκερέμο θα μας πας; Η ερώτηση απευθύνεται στην καλιακούδα του Ευ. Φαίνεται πως στο μεταξύ οι δύο υποκριτές με τους δούλους τους έχουν μετακινηθεί από την ορχήστρα στη σκηνή, που ήταν πιθανότατα ελαφρά υπερυψωμένη από την ορχήστρα κατά μία ή δύο βαθμίδες. Από εκεί κάπου απαγγέλλει τη φράση ο Πει. δείχνοντας είτε προς την ορχήστρα είτε προς το πετρώδες τοπίο του σκηνικού.

29-30 να πάμε στον κόρακα, (αρχ. *ἐς κόρακας ἐλθεῖν*): Και ο κόρακας είναι πουλί· τον επιλέγει όμως ο ποιητής για να χρησιμοποιήσει τη συγκεκριμένη έκφραση που είχε τη σημασία που της δίνουμε κι εμείς σήμερα λέγοντας «άι στον κόρακα!», δηλαδή «χάσου!», «άντε να χαθείς!».

32 Σάκας: Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο οι Πέρσες ονόμαζαν έτσι όλους τους Σκύθες (Σάκας, αιτ. πληθ.). Άλλη μια περίπτωση όπου αμφισβητείται η αθηναϊκή καταγωγή που ισχυρίζεται ότι έχει κάποιος.

πολίτη να τον γράψουν με το ζόρι,
 κι εμείς που γεννηθήκαμε Αθηναίοι, 35 [33]
 δημότες γνήσιοι, δίχως να μας διώχνουν,
 πετάμε απ' την πατρίδα με τα πόδια,
 δεν τη μισούμε· είναι μεγάλη πόλη
 κι ευτυχισμένη· *είναι σε όλους ανοιχτή,
 τα πρόστιμα να της πληρώνουν*.
 Τα τζίτζικια, στα ξώκλαδα, λαλούνε 40 [38]
 ένα δυο μήνες· οι Αθηναίοι,
 όλη τους τη ζωή στα δικαστήρια.
 Και πήραμε γι αυτό των ομματιών μας
 μυρτιές κρατώντας, κάνιστρο και χύτρα, 45 [43]
 όπως αυτοί που πόλεις παν να ιδρύσουν,
 γυρίζουμε, τόπο ήσυχο ζητώντας,
 να ζήσουμε, αφού στήσουμε κονάκι.
 Πηγαίνουμε να βρούμε τον Τηρέα 50 [47]
 τον τσαλαπετεινό· απ' αυτόν ποθούμε
 να μάθουμε αν τον φέραν τα φτερά του
 σε τέτοιο τόπο, αν είδε τέτοια πόλη.
 Για άκον.

ΠΕΙ. Τι τρέχει;
ΕΥ. Μου 'γνεψε η κουρούνα
 να δω ψηλά.
ΠΕΙ. Κι η καλιακούδα ανοίγει
ΕΥ. το στόμα της, σαν κάτι να μου δείχνει· 55 [51]
 θα 'ναι πουλιά εδώ πέρα, δίχως άλλο.
 Με λίγο κρότο, θα το δούμε αμέσως.

«Βλακεία μου, να με κάμουνε οι ορμήνες μιας κουρούνας να πάρω τόσο δρόμο...
 Πηγαίνουμε να βρούμε τον Τηρέα» (Όρν. 5-6, 49). [Κώμος]

35-6 κι εμείς που γεννηθήκαμε Αθηναίοι, δημότες γνήσιοι: Στο αρχαίο κείμενο χρησιμοποιούνται οι λέξεις *φυλή* και *γένος*. Όσοι ανήκαν σε κάποια από τις δέκα φυλές και σε κάποια από τις ονομαστές, αριστοκρατικές οικογένειες, τα μεγάλα τζάκια θα λέγαμε της Αθήνας, ήταν γνήσιοι Αθηναίοι. Η πολιτική ισχύς των *γενών* είχε ατονήσει από τη μεταρρύθμιση του Κλεισθένη (508 π.Χ.), φαίνεται ωστόσο ότι εξακολουθούσαν να έχουν κοινωνική σημασία. Η διάκριση σε φυλές, που ίσχυε από την εποχή του Κλεισθένη, εξακολουθούσε να βρίσκεται σε χρήση· οι κριτές των δραματικών αγώνων, για παράδειγμα, επιλέγονταν με κλήρο από όλες τις φυλές.

39-40 είναι σε όλους ανοιχτή τα πρόστιμα να της πληρώνουν: Το πρώτο μέρος της φράσης ταιριάζει με όσα λέγει ο Περικλής στον Επιτάφιο για την πόλη των Αθηνών: «Ξεχωρίζουμε και στη μελέτη των πολεμικών πραγμάτων από τους αντιπάλους μας στα ακόλουθα σημεία: κρατάμε την πόλη μας ανοιχτή σε όλους και ποτέ δεν εμποδίζουμε κανένα ξένο με απελάσεις να μάθει ή να δει κάτι» (Θουκυδίδης). Το δεύτερο όμως μέρος της φράσης δίνει εντελώς άλλο περιεχόμενο σ' αυτό το χαρακτηριστικό της Αθηναϊκής δημοκρατίας. Ο Αριστοφάνης αναφέρεται στις κάθε είδους οφειλές των συμμάχων προς την Αθήνα, όλοι κάτι της χρωστάνε!

42-3 οι Αθηναίοι...στα δικαστήρια: Οι Αθηναίοι φημίζονταν για τη φιλοδικία τους και αυτή είναι που σχολιάζεται εδώ. Τον Αριστοφάνη είχε απασχολήσει το θέμα στην κωμωδία του *Σφήκες* (422 π.Χ.), όπου επικρίνει την τάση των Αθηναίων να αναμειγνύονται σε δίκες, να δικάζουν, να συκοφαντούν στα δικαστήρια, χαρακτηρίζοντάς την ως «μανία». Στις *Νεφέλες* ο Στρεψιάδης δε μπορεί ν' αναγνωρίσει την Αθήνα που του δείχνει στο χάρτη ένας μαθητής του Σωκράτη: «δε βλέπω συνεδρία δικαστηρίου».

45 μυρτιές...κάνιστρο...χύτρα: τα αναγκαία για να γίνει μια θυσία· τα μεταφέρουν οι δούλοι που τους ακολουθούν· λείπει μόνο το θύμα, το ζώο.

47-8 τόπο ήσυχο... κονάκι: Το μόνο που ζητάνε οι δύο Αθηναίοι είναι να δρουν ήσυχο τόπο για να μείνουν· **τόπο ήσυχο** (αρχ. *τόπον ἀπράγμονα*): Οι λέξεις *ἀπράγμων-ἀπραγμοσύνη* και *πολυπράγμων-πολυπραγμοσύνη* αποτελούσαν λέξεις συνθήματα που αντιστοιχούσαν και σε στάση ζωής την εποχή εκείνη. Οι Κορίνθιοι στην προσπάθειά τους να παρακινήσουν τους Λακεδαιμονίους σε πόλεμο εναντίον των Αθηναίων ισχυρίζονται για τους τελευταίους ότι «τίποτε άλλο δε θεωρούν γιορτή παρά να πράττουν ό,τι πρέπει, και την ησυχία την απράγμονα τη θεωρούν μεγαλύτερη συμφορά από την κοπιαστική ασχολία» (Θουκυδίδης). Ειδικά την εποχή πριν από τη Σικελική εκστρατεία η απραγμοσύνη θεωρούνταν αρνητικό χαρακτηριστικό. Ο Αλκιβιάδης στην προσπάθειά του να πείσει τους Αθηναίους να εκστρατεύσουν κατά της Σικελίας λέγει μεταξύ άλλων: «... Κι ας μη σας αποτρέψει από την εκστρατεία η απραγμοσύνη του Νικία... Και γενικά έχω τη γνώμη ότι μια πολιτεία που δεν ήταν απράγμων θα μπορούσε ταχύτατα να οδηγηθεί σε καταστροφή, αν υιοθετούσε την απραγμοσύνη (Θουκυδίδης). Να σημειωθεί ότι οι Αθηναίοι είχαν αναπτύξει την εποχή που διδάχτηκαν οι *Όρνιθες* πολύπλευρη δραστηριότητα· η γιγαντιαία επιχείρηση στη Σικελία βρισκόταν σε εξέλιξη. **κονάκι**· κατοικία.

ΠΕΙ. Ξέρεις; Βάρα το δράχο με το πόδι.
ΕΥ. Με το ...κεφάλι εσύ, να γίνει ο κρότος διπλός.

ΠΕΙ. Μια πέτρα πιάσε καν και χτύπα. 60 [56]
ΕΥ. Όπως σ' αρέσει. Πον, πον, πον.
ΠΕΙ. Έτσι γεια σου·
τον τσαλαπετεινό τον λεν και πούπο·
καλό είναι το πονπού.

ΕΥ. Ξαναχτυπάω.
Πονπουπονπού· βρε, πού είστε, πού είστε, πού είστε;

Ο ΥΠΗΡΕΤΗΣ ΤΟΥ ΤΣΑΛΑΠΕΤΕΙΝΟΥ

ΕΥ. Ποιοι να 'ναι; Ποιος φωνάζει τον αφέντη; 65 [60]
ΥΠΗ. Θεούλη μου! Μωρέ για κοίτα στόμα!
ΠΕΙ. Συφορά! Πουλολόγοι!
*Τέτοιο πράγμα φοβερό,
ούτε και να το λες*.

ΥΠΗ. Είστε χαμένοι.
ΠΕΙ. Για ανθρώπους μας περνάς;
ΥΠΗ. Δεν είστε; Τι είστε;
ΠΕΙ. Εγώ όρνιο λιθυκό, με λεν τρεμούλη. 70 [65]
ΥΠΗ. Βλακείες.
ΠΕΙ. Καλέ, τα πόδια μου δε βλέπεις;
ΥΠΗ. Και τούτος τι όρνιο; Μίλα.
ΕΥ. Κουτσουλιέρης...
κατσουλιέρης.

ΠΕΙ. Κι εσύ σαν τι θεριό είσαι;
ΥΠΗ. Σκλαβοπούλι.
ΕΥ. Σε σκλάδωσε στη μάχη
κανένας πετεινός;
ΥΠΗ. Καλέ όχι· μα όταν 75 [71]
μου τσαλαπετεινώθηκε ο αφέντης,
δεήθηκε πουλί κι εγώ να γίνω,
να 'χει έναν υπηρέτη στις δουλειές του.

ΠΕΙ. Και τα πουλιά χρειάζονται υπηρέτες;
ΥΠΗ. Τ' άλλα όχι, μόνο αυτός· γιατί ήταν, βλέπεις, 80 [75]
άνθρωπος πρώτα. Η όρεξη σαν τού 'ρθει
να φάει σαρδέλες τον Φαλήρον, αρπάζω
μια σκουτέλα και τρέχω για σαρδέλες·
αν θέλει φάδα, χρειάζεται κοντάλα
κι ένα τσουκάλι· τρέχω για κοντάλα. 85 [79]

ΠΕΙ. Πουλί είσ' εσύ, βρε φίλε, ή τρεχαντήρι;

58 δάρα το δράχο με το πόδι: Υπήρχε παιδική συνήθεια να χτυπούν με το πόδι την πέτρα για να πέσουν κάτω τα πουλιά που κυνηγούσαν, ένα είδος κυνηγετικής ομοιοπαθητικής μαγείας. Ο δράχος πρέπει παράλληλα να αντιπροσωπεύει και τη φωλιά του τσαλαπετεινού, αφού το πουλί αυτό φωλιάζει στις κουφάλες γέρικων δένδρων ή στις τρύπες των δράχων. Για να καλέσουν λοιπόν τον τσαλαπετεινό έξω από τη φωλιά του, πρέπει να χτυπήσουν, όχι την πόρτα, αλλά το δράχο που τον φιλοξενεί.

61-64 που, που, πού... είστε; Εδώ ο μεταφραστής προσπαθεί να αποδώσει ένα λογοπαίγνιο του πρωτοτύπου ανάμεσα στη συνηθισμένη προσφώνηση που έκανε κάθε επισκέπτης προς το υπηρετικό προσωπικό για να του ανοίξουν την πόρτα και να ειδοποιήσουν τον οικοδεσπότη (παῖ=δούλε) και στο ηχομιμητικό όνομα του τσαλαπετεινού στα αρχαία ελλ. (ἔποψ, στην κλητική προσφώνηση ἔποποι).

Από τη σκηνή θγαίνει ενοχλημένος και επιθετικός ο υπηρέτης του τσαλαπετεινού. Το προσωπείο (η μάσκα) του πουλιού, μ' ένα στόμα ορθάνοιχτο, τρομάζει τους Αθηναίους επισκέπτες και, όπως θα δούμε, τη συνοδεία τους, τους δούλους και τα πουλιά οδηγούς τους.

67 πουλολόγοι: κυνηγοί πουλιών

70 όρνιο λιθυκό: Η Λιθύη και συνεκδοχικά όλη η Αφρική θεωρούνταν τόπος εξωτικός με εξωτικά όντα.

72 κουτσουλιέρης από τον πολύ του φόβο ...

74-5 σε σκλάβωσε... πετεινός: Οι κοκορομαχίες ήταν τότε διαδεδομένες στην Αθήνα.

80-1 γιατί ήταν... άνθρωπος πρώτα: Μπορεί να είναι τώρα πουλί, δεν ξεχνά ούτε εγκαταλείπει όμως τις ανθρώπινες απολαύσεις.

83-6 τρέχω... τρέχω... τρεχαντήρι: Στο πρωτότυπο υπάρχει το ίδιο λογοπαίγνιο· κι εκεί γίνεται χρήση τού ίδιου ρήματος (τρέχω), το πουλί λεγόταν *τροχίλος*, κάποιο είδος υδρόδιου. Τον ποιητή δεν ενδιαφέρει εδώ το είδος, αλλά το όνομα για χάρη του λογοπαιγνίου.

«Πηγαίνουμε να δρούμε τον Τηρέα» (Ορν. 49). [Κώμος]

Μπρος, τρεχαντήρι· τρέξε φώναξέ μας
τ' αφεντικό σου.

ΥΠΗ. Δεν είναι πολλή ώρα
που δείπνησε με μύρτα και μινγάκια
και πλάγιασε.

ΠΕΙ. Μα ας είναι, ξύπνησέ τον. 90 [83]

ΥΠΗ. Θα του κακοφανεί, καλά το ξέρω,
ωστόσο θα σας κάμω αυτή τη χάρη.

ΠΕΙ. Τσακίσουν! Πώς με τρώμαξες!

ΕΥ. Αλί μου·
μου 'φυγε η καλιακούδα από το φόβο.

ΠΕΙ. Αμόλγησε, μωρέ, την καλιακούδα; 95 [88]
Α, φοδιτσιάρη.

ΕΥ. Κι όταν εσύ πήρες
την τούμπα; δεν αφήκες την κουρούνα;

ΠΕΙ. Εγώ όχι.

ΕΥ. Τότε πού είναι;

ΠΕΙ. Έχει πετάξει.

ΕΥ. Ώστε δεν την αμόλγησε; Τι αντρείος!

ΤΣΑΛΑΠΕΤΕΙΝΟΣ

Ανοίξτε μου ...τα χόρτα, νά 'θγω πια έξω. 100 [92]

ΕΥ. Βρε τι θεριό είναι τούτο; Θεέ μου! Κοίτα
φτερούγες· κοίτα τριδιπλο λοφίο.

ΤΣΑ. Ποιοι 'ναι που με ζητούν;

ΠΕΙ. Οι θεοί του Ολύμπου
θα σ' έχουνε ρημάξει.

ΤΣΑ. Τα φτερά μου
κοιτάτε εσείς και κοροϊδεύετε ίσως;
Άνθρωπος ήμουν, ξένοι, στα παλιά μου. 105 [97]

ΕΥ. Μπα, δε γελούμε εσένα.

ΤΣΑ. Ποιον γελάτε;

ΕΥ. Το ράμφος σου είναι λίγο σαν αστείο.

ΤΣΑ. Στα δράματά του ο Σοφοκλής σε τέτοια
χάλια με δείχνει, εμένα, τον Τηρέα. 110 [101]

ΠΕΙ. Είσαι ο Τηρέας λοιπόν; Πουλί ή παγόνι;

ΤΣΑ. Πουλί.

ΕΥ. Και τότε, πού είναι τα φτερά σου;

ΤΣΑ. Μαδήσαν.

ΕΥ. Απ' αρρώστια;

ΤΣΑ. Α όχι, μα όλων

94-9 μου 'φυγε η καλιακούδα...Τι αντρείος!: Τώρα που πήγε μέσα στη φωλιά ο υπηρέτης του τσαλαπετεινού, βρίσκουν την ευκαιρία οι Αθηναίοι να ομολογήσουν το φόβο που αισθάνθηκαν, όταν τον πρωτοείδαν και παράλληλα να διαπιστώσουν τι τους συνέβη τότε.

100 ανοίξτε μου... τα χόρτα: Οι θεατές περιμένουν ν' ακούσουν τον Τσαλαπετεινό να προστάζει τον υπηρέτη του από μέσα από τη φωλιά (σκηνή) «άνοιξε την πόρτα». Εκείνος όμως προτιμά την κυριολεξία· η φωλιά είναι φτιαγμένη από χόρτα, επομένως και η πόρτα!

Παρουσιάζεται στη σκηνή ο Τσαλαπετεινός, από τα εντυπωσιακά πουλιά της ελληνικής πανίδας.

102 φτερούγες, τρίδιπλο λοφίο: Οι ίδιες λέξεις που κυριολεκτούνται σε πουλιά χρησιμοποιούνται και στη στρατιωτική ορολογία για να δηλωθεί το λοφίο της περικεφαλαίας που είναι φτιαγμένο από φτερά πουλιών.

103-4 θεοί... ρημάξει: Το πρώτο ημιστίχιο ακούγεται ως απάντηση στο ερώτημα που προηγείται· με το δεύτερο ημιστίχιο ολόκληρη η πρόταση του Πει. είναι σχόλιο, ανάμεσα στα προφανώς ασυγκράτητα γέλια των δύο επισκεπτών, για την περίεργη εμφάνιση του Τσαλαπετεινού.

111 πουλί ή παγόνι: Η αναμενόμενη ερώτηση θα ήταν πουλί ή άνθρωπος. Για να ρωτάει όμως έτσι ο Πει. σημαίνει είτε ότι του είναι εντελώς άγνωστο το παγόνι είτε ότι το θεωρεί ως εντελώς ιδιόμορφο ζώο. Λέγεται μάλιστα ότι υπήρξαν άνθρωποι που ταξίδεψαν την εποχή του Περικλή από τη Θεσσαλία και τη Σπάρτη για να δουν αυτά τα περίεργα πουλιά που είχε στην κατοχή του ο γιος του Πυριλάμπη, εκείνου δηλαδή που τα είχε φέρει από την Περσία στην Αθήνα.

112 πού είναι τα φτερά σου; Το ερώτημα είναι σχόλιο στη σκηνική εικόνα του Τσα. Πρέπει να μην είχε φτερούγες ή αυτές να υποδηλώνονταν ζωγραφιστές στο χιτώνα του· ίσως μια υπόμνηση διαρκείας προς τους θεατές για τη ανθρώπινη καταγωγή του.

«Κοίτα φτερούγες· κοίτα τρίδιπλο λοφίο» (Όρν. 101-2). Τσαλαπετεινός. [ΕΟΕ]

	των πουλιών τα φτερά, σα χεimoniάζει, πέφτουνε και φυτρώνουν ύστερα άλλα. Μα ποιοι είστ' εσείς;	115 [106]
ΠΕΙ.	Θνητοί.	
ΤΣΑ.	Πατρίδα;	
ΠΕΙ.	Ο τόπος	
	που έχει τα ωραία καράδια τον πολέμου. Φίλοι ίσως των δικών;	
ΤΣΑ.	Απεναντίας·	
ΕΥ.	εχθροί τους.	
ΤΣΑ.	*Τέτοια φύτρα* εκεί φυτρώνει;	
ΕΥ.	Αν ψάξεις, θρίσκεις *λίγη στα χωράφια.	120 [111]
ΤΣΑ.	Κι ανάγκη ποια σας έφερε εδώ πάνω;	
ΠΕΙ.	Μ' εσένα να τα πούμε.	
ΤΣΑ.	Για ποιο θέμα;	
ΠΕΙ.	Όπως εμείς κι εσύ ήσουν κάποτε άντρας· όπως εμείς, κι εσύ λεφτά χρωστούσες· όπως εμείς, αν τα 'τρωγες χαιρόσουν· σαν έγινες πουλί, πετούσες πάνω από στεριές και θάλασσες, και ξέρεις έτσι όσα ξέρουν κι οι άνθρωποι και τα όρνια. Γι αυτό ήρθαμε σ' εσένα ικέτες, μήπως μας δρεις μια πολιτεία καλή για ξάπλα, σαν απαλή ομορφόμαλλη αντρομίδα. Θες άλλη πιο μεγάλη απ' την Αθήνα; Πιο βολικιά· δεν είπα πιο μεγάλη. Αριστοκρατικές ιδέες σα να 'χεις. Δε θέλω ούτε ν' ακούω για αριστοκράτες. Σαν τί είδους πόλη τότε σας αρέσει; Μια που οι μεγάλες μου έγνοιες θα ήταν τέτοιες να πούμε: νά 'ρθει σπίτι μου ένας φίλος πρωί πρωί και να μου πει: «Ετοιμάζω τραπέζι γάμον· σε καλώ λουστείτε νωρίς κι ελάτε, εσύ κι η φαμελιά σου· αλλιώς, κάτι δυσάρεστο αν μου τύχει, στο σπίτι μου δε θέλω να πατήσεις». *Αγαπάς πράγματα που ταλαιπωρούνε, βλέπω*. Κι εσύ;	125 [116]
ΤΣΑ.	Κάτι τέτοια.	
ΠΕΙ.	Ποια, να πούμε;	130 [121]
ΤΣΑ.		
ΠΕΙ.		135 []
ΤΣΑ.		
ΠΕΙ.		
ΤΣΑ.		140 [132]
ΠΕΙ.		
ΤΣΑ.		
ΕΥ.		
ΤΣΑ.		145 [136]

114-5 των πουλιών... άλλα: Κάτι ανάλογο μ' αυτό που συμβαίνει με τα φύλλα των δένδρων.

116-7 ο τόπος που έχει τα ωραία καράβια του πολέμου (αρχ. ὅθεν αἱ τριήρεις αἱ καλαί): δηλαδή η Αθήνα. Οι **τριήρεις** ήταν τα κυρίως πολεμικά πλοία των Αθηναίων κι αυτοί ήταν περήφανοι για τη ναυτική τους δύναμη. {Στο συνοδευτικό κείμενο **2** δεξ τι έλεγε ο Περικλής στους Αθηναίους γι' αυτό}.

118-9 φίλοι... των δικών... εχθροί τους: Στο πρωτότυπο ο Αριστοφάνης για να σχηματίσει τα δύο επίθετα (φίλοι και εχθροί των δικών) χρησιμοποιεί τις λέξεις **ἡλιαστής** (=αυτός που είναι μέλος της **ηλιαίας**, του μεγάλου δικαστικού σώματος που αποτελούνταν από 6000 μέλη, Αθηναίους πολίτες άνω των 30 ετών, και συνεδριάζε κατά τμήματα, **δικαστήρια**) και για το αντίθετό του τη λέξη **απηλιαστής**.

120 στα χωράφια: δηλαδή μακριά από την πόλη, στην ύπαιθρο, εκεί που δε συνεδριάζουν δικαστήρια. Με πολλή απροθυμία θα εγκατέλειπε ο γεωργός τα χωράφια του για να συμμετέχει στα δικαστήρια και στις δίκες.

131 αντρομίδα: μάλλινο στρωσίδι.

135 αριστοκράτες: «Ο ποιητής παίζει με το όνομα ενός που λεγόταν Αριστοκράτης και ήταν γιος κάποιου Σκελλία» (Σταύρου). Πρέπει να είναι ο στρατηγός του 413 π.Χ. κι από εκείνους που συνυπέγραψαν με το Νικία το 421 π.Χ. την ομώνυμη ειρήνη.

137-43 μια που οι μεγάλες μου έγνοιες...δε θέλω να πατήσεις: Πρόκειται για επιθυμίες που δεν έχουν σχέση με την πραγματικότητα, που είναι αντίθετες από την πραγματικότητα. **σε καλώ**· η φράση θύμιζε πρόσκληση σε δικαστήριο· μόνο με την αμέσως επόμενη φράση καταλαβαίνουν οι θεατές ότι πρόκειται για εντελώς άλλου είδους πρόσκληση.

Φάσσα (Όρν. 336). [ΕΟΕ]

EY.	Ωραίου παιδιού ανταμώνοντάς με ο κύρης να παραπονεθεί σαν πειραγμένος: «Τι φίλος είσ' εσύ, βρε *Στιλδωνίδη; Βρήκες το γιο μου που έδγαινε λονσμένος απ' την παλαιίστρα, και δεν του 'πες λέξη· ούτε φιλί ούτε χάδι ή τίποτε άλλο».	150 [141]
ΤΣΑ.	Σκληραγωγίες σ' αρέσουν, καημενούλη. Λοιπόν, μια εντυχισμένη πόλη υπάρχει στης Ερυθράς της Θάλασσας την άκρη.	
EY.	Στη θάλασσα κοντά: Θεός *φυλάξοι! Να στείλουν οι Αθηναίοι κανένα πλοίο και να μας πάρουν πίσω; Ευχαριστώ. Μια πόλη ελληνική δε δάζει ο νους σου;	155 [145-6]
ΤΣΑ.	Δεν πάτε, λέω, στα Τρίκαλα; Είναι ωραία.	
EY.	Καλά τα Τρίκαλα είναι, μα είναι τρία καλά μονάχα, εμείς ποθούμε κι άλλα.	160 []
ΤΣΑ.	Στα Μέγαρα να μείνετε μπορείτε.	
EY.	Θα μου άρεσε πολύ, πώς χτίζονται όμως τα μέγαρα; Δεν είμαστε για τέτοια. Εδώ η ζωή με τα πουλιά πώς είναι; Εσύ την ξέρεις στα όλα της.	165 [155]
ΤΣΑ.	Δεν είναι και δίχως χάρες, αν τη συνηθίσεις· και πρώτο: περιττά τα πορτοφόλια.	
EY.	Απ' τη ζωή πολλή καλπιά έτσι φεύγει.	
ΤΣΑ.	Άσπρο σουσάμι δόσκουμε στους κήπους, μύρτα και περπερήθρες και θυμάρι.	170 [159]
EY.	*Εσείς λοιπόν σα νιόπαντροι περνάτε*.	
ΠΕΙ.	Μωρέ, μωρέ! Μεγάλο σχέδιο ξεχωρίζω μέσα στη φάρα των πουλιών και μια εξουσία κατορθωτή, σ' εμένα ανμπιστευτείτε.	175 [163]
ΤΣΑ.	Να μπιστευτούμε; Και σε τι;	
ΠΕΙ.	Για ακούστε. Πρώτα πρώτα, να μη χαζοπετάτε μια δω μια κει· δεν έχει αξιοπρέπεια αυτή η δουλειά. Σκεφτείτε στων ανθρώπων τις κοινωνίες τι γίνεται· αν ρωτήσεις για κάποιον που μια δω μια κει γυρίζει «βρε τι είν' αυτός;», θα σου απαντήσουν· «όρνιο· ένα φτερό στον άνεμο, μια σδούρα,	180 [167]

148-51 τι φίλος... άλλο: Ισχύει ό,τι και για τις επιθυμίες του Πει., απέχουν από την πραγματικότητα. **Στιλδωνίδη** (<στίλδω= ακτινοβολώ, λάμπω + συνηθισμένη παραγωγική κατάληξη αττικού πατρωνυμικού). Μέχρι τώρα το κοινό δε γνωρίζει τα ονόματα των πρωταγωνιστών. Θα τα μάθει πολύ αργότερα. Είναι μια τεχνική που χρησιμοποιεί ο Αριστοφάνης για να κεντρίζει το ενδιαφέρον των θεατών του ή να το οδηγεί σε πρόσκαιρες παρανοήσεις. Εδώ δηλαδή θα μπορούσαν οι θεατές να εκλάβουν την κλητική προσφώνηση ως όνομα του ενός από τους πρωταγωνιστές, ενώ χρησιμοποιείται ως χαρακτηρισμός.

154 στις Ερυθρές θάλασσας την άκρη: Εννοεί μια περιοχή πολύ ευρύτερη απ' αυτή που εννοούμε σήμερα μ' αυτό το γεωγραφικό όρο· περιλαμβάνει δηλαδή τον Περσικό κόλπο και την Αραβική θάλασσα. Τα μέρη της περιοχής αυτής (Περσία, Αραβία) τα θεωρούσαν οι Έλληνες υπερβολικά πλούσια, γεμάτα χλιδή και πλούτο. Αυτή την εντύπωση εδραιώνει και η *Ιστορία* του Ηροδότου που κυκλοφορούσε περίπου μια δεκαετία πριν από τη διδασκαλία των *Ορνίθων*.

155 θεός φυλάξι: Με τη φράση αυτή δηλώνεται εδώ έντονη αποδοκιμασία σε ό,τι είπε ο Τσα. Ο τύπος *φυλάξι* είναι ευκτική μέλλοντος του ρήματος *φυλάττω*.

156-7 να στείλουν... πίσω: Αναφέρεται στη *Σαλαμινία*, το ένα από τα δύο ιερά πλοία-τριήρεις που χρησιμοποιούσε η επίσημη πολιτεία για ειδικές αποστολές θεωριών, ταχεία μεταβίβαση εντολών, ανακλήσεις αξιωματούχων από αποστολές που ήταν σε εξέλιξη (όπως στην περίπτωση του Αλκιδίαδη, όταν τον ανακάλεσαν από την αποστολή στη Σικελία, εννέα μήνες πριν από τη διδασκαλία της κωμωδίας των *Ορνίθων*).

158-65 μια πόλη ελληνική... τέτοια: «Ο μεταφραστής αναγκάστηκε να απομακρυνθεί από το κείμενο και να πει για Τρίκαλα και Μέγαρο· ο ποιητής παίζει με άλλα ονόματα τόπων και προσώπων, αλλά στη μετάφραση το παιχνίδι αυτό δε θα είχε νόημα» (Σταύρου).

169 καλπιά (αρχ. *κιβδηλία*): απάτη, δολιότητα.

170-1 σουσάμι... μύρτα... περπερήθρες... θυμάρι: Αναφέρονται εδώ και ως συνήθης τροφή πουλιών και διότι σχετίζονται με εορταστικές εκδηλώσεις. Τα δύο πρώτα έχουν άμεση σχέση με το γάμο· η μυρτιά ήταν ιερό φυτό της Αφροδίτης· το σουσάμι συμβόλιζε τη γονιμότητα, γι αυτό και στους γάμους κατασκευάζονταν *πλακοῦντες*, κάτι σαν το σημερινό παστέλι. **περπερήθρες:** παπαρούνες.

172 εσείς... περνάτε: αρχ. *ὑμεῖς μὲν ἄρα ζῆτε νυμφίων δίον*.

173 μεγάλο σχέδιο: Ο Τσα. δείχνει να έχει πια εξοικειωθεί με τους επισκέπτες του. Ξέρει τι ζητούν και γιατί έχουν φύγει από την πόλη τους. Ο ίδιος φαίνεται ευχαριστημένος από τη νέα του ζωή, τη ζωή του πουλιού και με τα πουλιά. Το έδαφος είναι κατάλληλο για το **σχέδιο** του Πει. Με βάση αυτό θα εξελισσεται από δω και εμπρός η δράση.

175-6 σ' εμένα αν μπιστευτείτε. -Να μπιστευτούμε: (αρχ. *εἰ πίθοισθέ μοι. -τί σοι πιθώμεσθα;*). Οι θεατές δεν γνωρίζουν ακόμη το όνομα του πρωταγωνιστή· ο ποιητής όμως που έχει επιλέξει, όπως φαίνεται από την εξέλιξη της υπόθεσης, ως ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του ήρωά του, την πειθώ, την ικανότητα να πείθει τους άλλους, τον συνδέει με την έννοια αυτή μέσω του ρήματος που επιλέγει.

	μια ανεμοδούρα· είν' ένας δίχως δάση, άστατος, επιπόλαιος, χαζοπονύλι».	185 [170]
ΤΣΑ.	Έχεις δίκιο που αυτό το κατακρίνεις. Τι λες λοιπόν να κάμουμε;	
ΠΕΙ.	Να! Ιδρύστε μια χώρα.	
ΤΣΑ.	Εμείς πουλιά, σαν τι είδους χώρα να ιδρύσουμε μπορούμε;	
ΠΕΙ.	Αλήθεια; Λόγος ανόητος που σου ξέφυγε απ' το στόμα! Για κοίτα κάτω.	190 [174]
ΤΣΑ.	Βλέπω.	
ΠΕΙ.	Κοίτα πάνω.	
ΤΣΑ.	Βλέπω.	
ΠΕΙ.	Για φέρε δόλτα το λαιμό σου.	
ΤΣΑ.	Αν στραβολαιμιαστώ, τι ωραία που θα 'ναι!	
ΠΕΙ.	Είδες τίποτε;	
ΤΣΑ.	Ναι, ουρανό και νέφη.	
ΠΕΙ.	Αυτός δεν είναι των πουλιών ο χώρος;	195 [179]
ΤΣΑ.	Χώρος; Τι χώρος;	
ΠΕΙ.	Σα να λέμε τόπος· αλλά επειδή όλα μέσα τον χωρούνε και προχωρούν, γι αυτό τον λέμε χώρο. Τώρα, αν τον χτίσετε, αν τον φράξετε όλον, αντίς για χώρο θα τον λένε χώρα. Κι έτσι, όπως είστε αφέντες των ακριδών, θα γίνετε κι αφέντες των ανθρώπων, κι οι θεοί θα εξοντωθούν από την πείνα. Και πώς αυτό;	200 [184]
ΤΣΑ.	Να! Ανάμεσα στη γη και στους θεούς είναι, θαρρώ, ο αέρας.	205 [187]
ΠΕΙ.	Λοιπόν, όπως εμείς απ' την Αθήνα, σα θέλουμε να πάμε στους Δελφούς, απ' τους Βοιωτούς ζητούμε να επιτρέψουν το πέραςμα, έτσι, αν δεν πληρώνουν φόρο οι θεοί σ' εσάς, θυσίες σα θα προσφέρουν σ' αυτούς οι άνθρωποι, εσείς [μέσ' απ' το χάος κι ανάμεσ' απ' τη χώρα σας, που θα 'ναι ξένη γι αυτούς,] την άδεια δε θα δίνετε να πάει στους θεούς η κνίσα της θυσίας.	210 [190]

184 ανεμοδούρα: ανεμοδείκτης· μεταφορικά για τον άστατο, τον αλλοπρόσαλλο, τον καιροσκόπο άνθρωπο.

187-8 ιδρύστε μια χώρα (αρχ. οἰκίσσατε μίαν πόλιν). Ο μεταφραστής χρησιμοποιεί τη λέξη «χώρα» για να κάνει λογοπαίγνιο με τη λέξη «χώρος», το λογοπαίγνιο στο πρωτότυπο γίνεται μεταξύ των λέξεων πόλις-πόλος.

203 κι οι θεοί θα εξοντωθούν από την πείνα: Ο Αριστοφάνης χαρακτηρίζει την πείνα που θα αφανίσει τους θεούς, επειδή τα πουλιά θα τους αποκλείσουν από τους ανθρώπους, σύμφωνα με το σχέδιο του Πει., ως λιμὸν Μήλιον, υπενθυμίζοντας στους θεατές του τον αποκλεισμό των Μηλίων από τους Αθηναίους το 415 π. Χ. {δλέπε πώς περιγράφει το γεγονός ο Θουκυδίδης στο συνοδευτικό κείμενο 3}.

211-13 [μέσ' απ' το χάος... γι αυτούς]: περιεχόμενο στίχου που δεν ανήκει στον Αριστοφάνη, αλλά μας παραδόθηκε μαζί με το υπόλοιπο κείμενο της κωμωδίας.

Σκηνή από τα Λήναια. Μαινάδες σε κατάσταση έκστασης χορεύουν μπροστά σε ομοίωμα του θεού Διονύσου. Μπροστά από το ομοίωμα τράπεζα προσφορών (5ος π.Χ. αι., Νεάπολη). [Εκδοτική Αθ.]

ΤΣΑ.	<i>Βάι δάι!</i> <i>Μα τη γη, μα τα δίχτυα, μα τα βρόχια,</i> <i>μα τα *σύννεφα, πιο έξυπνο εγώ σχέδιο</i> <i>δεν άκουσα ποτέ μον' αν σύμφωνα είναι</i> <i>και τ' άλλα τα πουλιά, μαζί σου αμέσως</i> <i>εγώ ιδρυτής θα γίνω αυτής της χώρας.</i>	215 [194]
ΠΕΙ.	<i>Και ποιος σ' αυτά θα εισηγηθεί το θέμα;</i>	220 [198]
ΤΣΑ.	<i>Εσύ. Τη γλώσσα την κατέχουν' τόσα</i> <i>χρόνια μαζί τους, τους την έχω μάθει,</i> <i>ενώ ήταν βαρβαρόφωνα πριν έρθω.</i>	
ΠΕΙ.	<i>Μπορείς να τα μαζέψεις;</i>	
ΤΣΑ.	<i>Εύκολο είναι.</i> <i>Να, μπαίνω εδώ στο σύδεντρο, ευθύς κιόλας,</i> <i>ξυπνώ και την αηδόνα μου, και τότε</i> <i>τα κράζουμε· το λάλημα των δυο μας</i> <i>μόλις ακούσουν, θά 'ρθουνε τρεχάτα.</i>	225 [202]
ΠΕΙ.	<i>Μη στέκεσαι λοιπόν, ω φίλτατο όρνιο·</i> <i>θερμοπαρακαλώ, στο σύδεντρο έμπα</i> <i>γοργά γοργά και ξύπνα την αηδόνα.</i>	230 [207]

Χορός μεταμφιεσμένων σε πετεινούς (6ος π.Χ. αι., Βερολίνο). [Εκδοτική Αθ.]

220-1 και ποιός... εσύ: Αφού ο Πεισέταιρος θα πρέπει να κάνει εισήγηση στα πουλιά, σημαίνει ότι τα πουλιά θα συναντηθούν μαζί του. Προετοιμάζει ο ποιητής την είσοδο του χορού.

229 ω φίλτατο όρνιο (αρχ. ὦ φίλτατ' ὀρνίθων): Την προσφώνηση ὦ φίλτατε τη συναντούμε στην τραγωδία και μαρτυρεί ότι αυτός που την απευθύνει αναγνωρίζει κάποιο αυξημένο κύρος στο συνομιλητή του. Εδώ τη χρησιμοποιεί ο Πεισέταιρος για να προσφωνήσει ένα πουλί, έστω και αν αυτό είναι ο βασιλιάς των πουλιών. Είναι μια παρωδία της τραγικής προσφώνησης που έχει κωμικό αποτέλεσμα.

230 στο σύδεντρο έμπα: Ο Τσα. χώνεται με την προτροπή του Πει. πίσω από το θάμνο του σκηνικού. Αυτό σημαίνει ότι την ώρα που λέει το τραγούδι του για να ξυπνήσει την Αηδόνα δεν τον βλέπουν οι θεατές. Έτσι μπορούν απρόσκοπτα, χωρίς δηλαδή να βλέπουν κίνηση, πρόσωπα, να συγκεντρώσουν την προσοχή τους στη μονωδία του Τσα.

Ερωτήματα

1. Να περιγράψεις σαν σκηνοθέτης τη σκηνή των στίχων 1-65 με βάση τα στοιχεία που προσφέρει το κείμενο, υποδεικνύοντάς τα.
2. Ποια είναι η σχέση των δύο Αθηναίων με την πόλη τους, για ποιο λόγο την εγκαταλείπουν και ποιος είναι ο προορισμός τους;
3. Ποια πρέπει να είναι η σκηνική εικόνα του Τσαλαπετεινού με βάση το κείμενο;
4. Ποια είναι τα βασικά στοιχεία του σχεδίου που προτείνει ο Πεισέταιρος στον Τσαλαπετεινό;
5. Τι μπορούν να περιμένουν οι θεατές στη συνέχεια με βάση τα όσα έχουν δει και ακούσει;

ΤΣΑ. Ξύπνα, ξύπνα, συντροφισσα εσύ,
και τους ύμνους σου πες τους ιερούς,
που γοερούς για τον Ίτη μας χύνει,
τον πολύκλαντο γιο μου και γιο σου, **235 [212]**
το θείκό σου το στόμα·
μελωδίες κρουσταλλένιες σκορπά *ο ευκίνητος λαμός σου,*
κι ανεβαίνει καθάριος αχός,
απ' τα φύλλα ως περνώ φουντωτής σμιλακιάς,
προς το θρόνο του Δία· **240 [216]**
πάνον ο Φοῖδος εκεί
ο χρυσομάλλης τους θρήνους σου ακούοντας
τη χρυσή ελεφαντόδετη λύρα χτυπά
κι έτσι στήνει χορούς των θεών·
και μαζί, ταιριαστή, **245 [221]**
από στόματ' αθάνατα τότε η φωνή
η θεϊκιά των μακάρων ξεσπάει.

ΕΥ. Ω το πουλάκι, τι γλυκιά η λαλιά του!
Το σύδεντρο το γέμισε όλο μέλι.
ΠΕΙ. Ε σν!
ΕΥ. Τι τρέχει;
ΠΕΙ. Σώπαινε!
ΕΥ. Γιατί;
ΠΕΙ. Ο Τσαλαπετεινός θα ξαναρχίσει. **250 [225]**

ΤΣΑ. Εποπόποποποποί, εποπόποποποποί!
Λαλαλά, ω ελάτε δω,
φτερωτά συντροφία εσείς·
όσα μέσα στα χωράφια **255 [230]**
τα καλόςπαρτα βοσκάτε των ξωμάχων,
αναρίθμητες φυλές κριθαροφάγες,
ράτσες σπορολόγες, ω
απαλόφωνα, γοργόφτερα πουλιά·

ΠΑΡΟΔΟΣ 232-487

234 Ίτη: ο γιος του Τηρέα (τώρα Τσαλαπετεινού) και της Πρόκνης (τώρα Αηδόνας).

237 μελωδίες... λαιμός: οι ίδιες σχεδόν λέξεις χρησιμοποιούνται για την Αηδόνα και στην Ελένη του Ευριπίδη (στ. 1111-3).

238-47 κι ανεβαίνει... ο αχός... ξεσπάει: Παρατήρησε την κλιμάκωση· η φωνή της Αηδόνας, που φθάνει ως το θρόνο του Δία, αποτελεί την πρώτη βαθμίδα, σ' αυτήν αντιφωνεί ο Φοίβος (επίθετο του Απόλλωνα που συχνά το συναντάμε ως κύριο, όπως εδώ, στη θέση του ονόματος του θεού) με τη λύρα του (αρχ. *ἀντιψάλλον ἑλεφαντόδετον φόρμιγγα*)· η θεία κραυγή των μακάρων (αρχ. *μακάρων ὄλολυγή*) αποτελεί την κορυφήωση της κλίμακας.

Στη *μονωδία* (τραγούδι που λέει ο υποκριτής *μόνος* του) του Τσα. αποκρίνεται με μελωδία, δηλαδή χωρίς συνοδεία λόγων, το ταίρι του, η Αηδόνα· το ρόλο αυτό, να αποδώσει τη μελωδική της απόκριση, αναλαμβάνει ο αυλητής με τον αυλό του, όπως μας πληροφορεί η οδηγία-παράπλευρη σημείωση που συνοδεύει το αρχαίο κείμενο, *αὐλεῖ τις* (=παίζει κάποιος τον αυλό).² Με τον τρόπο αυτό ενσωματώνει εδώ ο ποιητής στα δρώμενα τον αυλητή, που συνόδευε στην τραγωδία και στην κωμωδία τις μονωδίες. Την τεχνική της *μονωδίας* σε πρόλογο τη χρησιμοποιεί ο Ευριπίδης στις *Τρωάδες* και την *Ελένη*. Στη δεύτερη από τις τραγωδίες αυτές η Ελένη καλεί τις Σειρήνες σε δοήθεια και απροσδόκητα εμφανίζεται ο χορός από Ελληνίδες σκλάβες που άκουσαν την κραυγή της. Οι θεατές αυτής της κωμωδίας ακούγοντας τον ήχο του αυλού περιμένουν πια να δουν τα μέλη του χορού να εισέρχονται στην ορχήστρα. Ο ποιητής όμως δεν ικανοποιεί αυτή τους την προσδοκία, αλλά βάζει ξανά τον Τσα. να τραγουδήσει.

249 γέμισε όλο μέλι αρχ. κατεμελίτωσε.

250-1 ε συ!... θα ξαναρχίσει: Ο Τσα. εξακολουθεί να είναι κρυμμένος πίσω από το θάμνο. Ο Πει. καταλαβαίνει την πρόθεσή του από το νέο σκοπό που άρχισε ο αυλητής, ως προανάκρουσμα στο τραγούδι του Τσα.

Τα πουλιά καλούνται κατά κατηγορίες που τις προσδιορίζει ο φυσικός τους χώρος, ένας φυσικός χώρος που έχει στο σύνολό του όλα τα χαρακτηριστικά του αττικού τοπίου. Για κάθε νέα κατηγορία πουλιών χρησιμοποιεί ο ποιητής διαφορετικό ρυθμικό χαρακτήρα στο στίχο, προσπαθώντας να αποδώσει με τον τρόπο αυτό κάποια από τα χαρακτηριστικά της φωνής ή της κίνησής τους. Η πρόσκληση έχει γνωρίσματα *κλητικού ύμνου*, δηλαδή ύμνου που απευθύνεται σε θεούς και τους προσκαλεί. Σύμφωνα με το σχέδιο του Πει. τα πουλιά προορίζονται να αποκτήσουν δύναμη που θα υποτάσσει τους θεούς σ' αυτά, πρόκειται δηλαδή να γίνουν οι νέοι θεοί.

² Ο αυλός ήταν το σημαντικότερο όργανο στην Αρχαία Ελλάδα πιθανότατα ασιατικής καταγωγής· διαδόθηκε η χρήση του στον ελληνικό χώρο από τις αρχές του 7ου αι. π.Χ. σε συνδυασμό με την εξάπλωση της διονυσιακής λατρείας. Το κύριο σώμα του οργάνου αποτελούνταν σπάνια από ένα, συνήθως από δύο σωλήνες σε σχήμα κυλινδρικό, κατασκευασμένους κατά κανόνα από καλάμι. Στο επάνω μέρος του οργάνου τοποθετούνταν το επιστόμιο. Βλέπε και σχόλιο στο στίχο 713.

κι όσα γύρω από το δώλο 260 [234/5]
 τιτιδίζετε στ' ανλάκι
 με ψιλούτσιχη χαρούμενη λαλιά·
 —τσιουντσίου, τσιουντσίου, τσιουντσίου—
 κι όσα, μες στα περιδόλια, στον κισσού
 λημεριάζετε τα κλώνια· 265 [239]
 κι όσα πάνω στα θουνά
 αγριλιές και κουμαριές τσιμπολογάτε·
 τη φωνή μου ακούστε, ελάτε,
 τρέξτε, ανοίξτε τα φτερά·
 —τριοτό τριοτό τοτοδρίξ·— 270 [242]
 όσα μέσα στα στενά, στα θαλτοτόπια,
 βελονόστομα κουνούπια χάφτετε, όσα
 σε δροσόλουστες φωλιάζετε μεριές
 και στον Μαραθώνα το λιθάδι 275 [249]
 το μυριόχαρο· κι εσύ,
 παρδαλόφτερο πουλί,
 πέρδικα των λιθαδιών,
 ω λιθαδοπέρδικα·
 κι όσα πάνω από το κύμα του πελάγου
 μ' αλκύνες φτερουγίζετε, ω ελάτε, 280 [251]
 τρέξτε δω, τα νέα ν' ακούσετε μαντάτα·
 γιατί εδώ των μακρολαίμικων πουλιών
 σύναξη καλούμ' εμείς.
 Έφτας' ένας γέροντας
 τώρα τετραπέρατος· 285 [255]
 νέες ιδέες σοφίζεται
 κι έργα νέα επιχειρεί.
 Όλα εδώ γοργά γοργά
 τρέξτε για τη συντυχιά·
 τοροτόροτοροτόρο τοροτίξ, 290 [260]
 κονκουδάου κονκουδάου,
 τοροτόρο τοροτόρολιλιλίξ.

ΠΕΙ. *Βλέπεις πουλί κανένα;*
ΕΥ. *Ούτ' ένα· κι όμως*
κοιτάω τον ουρανό μ' ανοιχτό στόμα.
ΠΕΙ. *Του κάκου μπήκε κι έκραξε στο λόγγο*
ο Τσαλαπετεινός σα θροχοπούλι.
ΤΣΑ. *Τοροτίξ τοροτίξ.*

295 [265]

260-75 όσα... μυριόχαρο: Οι περιοχές γύρω από τον ποταμό Κηφισό και τους παραποτάμους του Ιλισσό και Ηριδανό (συγκέντρωνε νερά από τις ΝΔ πλαγιές του Λυκαβηττού και τα οδηγούσε προς το Δίπυλο και το χώρο του Κεραμεικού έξω από την πόλη και στη συνέχεια στον Ιλισσό), όπως και οι ελώδεις (τότε) περιοχές του Φαλήρου και του Μαραθώνα συγκεντρώνουν τα χαρακτηριστικά που αναφέρονται εδώ.

260 γύρω απ' το δώλο: Το φρεσκοσκαμμένο χωράφι είναι γεμάτο από χωματένιους δώλους.

272 δελονόστομα: εννοεί τα κουνούπια, για την επιμήκη προβοσκίδα τους.

293-6 δλέπεις πουλί κανένα; ...δροχοπούλι: Μετά από ένα τέτοιο τραγούδι, πάλι δεν εμφανίζονται τα πουλιά, δηλ. ο χορός. Κι εδώ επιστρατεύεται η τεχνική της επιδράδυνσης. Την προσοχή των θεατών τη θέλει ο ποιητής στο μέγιστο βαθμό· αλλιώς δε θα μπορούσαν να εκτιμήσουν τις καινούριες ιδέες του, την τέχνη του, την πρωτοτυπία του στον εντυπωσιακό τρόπο με τον οποίο εισάγει το χορό. **το-ροτόρο... τοροτίξ, κουκουδάου...:** Η περιγραφή της φωνής των πουλιών, όπως και η χρησιμοποίηση σύνθετων λέξεων και νεολογισμών για τα επίθετα των πουλιών ανήκουν στα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του νέου μουσικού ύφους που ήδη είχε εισβάλει στο διθύραμβο, γι αυτό και είναι γνωστός ως *νέος διθύραμβος* (τελευταίο 3ο του 5ου και αρχές του 4ου π.Χ. αι.). Τέτοια χαρακτηριστικά φαίνεται ότι είχε υιοθετήσει και ο Ευριπίδης και γίνονται αντικείμενο κριτικής στους *Βατράχους*. **δροχοπούλι:** Ένα από τα πουλιά που λέγονται χαράδριοι και ανήκουν στην οικογένεια των χαράδριδων. Ο Πει. μιμούμενος τη φωνή των διαφόρων πουλιών προσπαθεί να τα προσελκύσει να εμφανιστούν.

297 τοροτίξ τοροτίξ: Ξαναπροσπαθεί ο Τσα.· τούτη τη φορά έχει θετικό αποτέλεσμα η προσπάθειά του. Εμφανίζονται τέσσερα πουλιά. Αυτά όμως θα αποδειχθεί μετά από λίγο ότι δεν ανήκουν στο χορό. Ίσως μάλιστα, για να αυξήσει ο ποιητής την απορία των θεατών του διαψεύδοντας αυτό που προσδοκούσαν, να μη παρουσιάστηκαν από 'κει που κατά πάγια συνήθεια εισερχόταν ο χορός, από τις δύο παρόδους, αλλά να εμφανίστηκαν στην οροφή του σκηνικού οικοδομήματος.

Κουκουδάγια, *Athene noctua* (Όρν. 331-2). [EOE]

ΠΕΙ.	Κι όμως κοίτα, ένα πουλί 'ναι που ζυγώνει κατά δω.	
ΕΥ.	Ναι, πουλί 'ναι· τί είδους όμως; δεν είναι παγόνι αυτό.	
ΠΕΙ.	Θα το μάθουμε από τούτον. Πες μας, τι πουλί είν' αυτό;	300 [270]
ΤΣΑ.	Όχι απ' τα συνηθισμένα που εσείς ξέρετε· πουλί είν' αυτό της λίμνης.	
ΠΕΙ.	Θάμα. Τι όμορφο και κόκκινο.	
ΤΣΑ.	Ναι, σωστά· κοκκινοπούλι τ' ονομάζουνε γι αυτό.	
ΕΥ.	Άκου, κοίτα ...	
ΠΕΙ.	Τι τσιρίζεις;	
ΕΥ.	Κι άλλο εκεί πετούμενο.	
ΠΕΙ.	Ναι, ναι, ναι· θα 'ναι από κάποιον ξένον τόπο αλαργινό.	305 [275]
	Μάντης των Μουσών, δουνίσιο, τι παράξενο πουλί.	
ΤΣΑ.	Τ' όνομά του μήδος.	
ΕΥ.	Μήδος; Τι μας λες; Και τότε, πώς δεν καβάλησε καμήλα σαν τους Μήδους νά 'ρθει εδώ;	
ΠΕΙ.	Κι άλλο εκεί πουλί *που έπιασε ένα ...λόφο*.	
ΕΥ.	Τι παράξενο! Είναι κι άλλος, βλέπω, τσαλαπετεινός.	310 [280]
ΤΣΑ.	*Τον τσαλαπετεινό του Φιλοκλή έχει για κύρη τούτος*· πάππος του είμαι· είναι το ίδιο σα να λες: γιος του Ιππόνικου, Καλλίας· του Καλλία, Ιππόνικος.	
ΠΕΙ.	Όπως βλέπω, μαδημένα κι αντουννού 'ναι τα φτερά.	
ΤΣΑ.	Τον μαδούν οι καταδότες· είναι, βλέπεις, άρχοντας· τα φτερά που τον απομένουν τα μαδούν τα θηλυκά.	315 [285]
ΕΥ.	Θεέ μου, κοίταξε κι έν' άλλο· βρε τι χρώμα λαμπερό! Τσαλαπετεινέ μας, πες μας πώς το λεν.	
ΤΣΑ.	Κατωφαγά.	
ΠΕΙ.	Μα ο Κλεώννυμος ο μόνος δεν είναι κατωφαγάς;	
ΕΥ.	*Πώς Κλεώννυμος αν είναι το λοφίο δεν πετά*·	320 [290]
ΠΕΙ.	Πες μας όμως· τα λοφία τι τα θέλουν τα πουλιά;	
	Ένοπλο θα τρέξουν δρόμο;	
ΤΣΑ.	Όχι· όπως οι κάτοικοι της Καρίας, κι αυτά τους λόφους προτιμούν για σιγουριά.	
ΠΕΙ.	Τι κακό, τι πουλομάνι, θεέ μου, που μαζεύτηκε!	

- 306 μάντης των Μουσών** (αρχ. μουσόμεντις): Τα πουλιά παράγουν μελωδία και χρησιμοποιούνται στη μαντική ως οιωνοί (βλ. οιωνοσκοπία, προοιωνίζομαι). **δουνίσιο**: πολλά πουλιά είναι ορεσεΐδια, αλλά και το συγκεκριμένο έχει πάρει τα ...«δουνά», ανεβασμένο στην οροφή του σκηνικού οικοδομήματος! Αμέσως πιο κάτω ο λόφος είναι τόπος προορισμού κι άλλων πουλιών· τούτο δε γίνεται μόνο για χάρη του λογοπαιγνίου (λοφίο-λόφος) αλλά και για να δηλωθεί η ιδιαίτερη θέση που παίρνουν τα πουλιά αυτά.
- 307 Μήδος**: Πρώτα για να αποδώσει εξωτικό χαρακτήρα στο πουλί και όχι γιατί υπήρχε πουλί με τέτοιο όνομα και ύστερα για χάρη του λογοπαιγνίου με τους Μήδους. Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο οι Μήδοι, όπως και άλλοι ανατολικοί λαοί, χρησιμοποιούσαν για τις μεταφορές τους και καμήλες.
- 311 τον τσαλαπετεινό... τούτος**: Ο Φιλοκλής ήταν τραγικός ποιητής που ο Αριστοφάνης τον έχει και σε άλλες κωμωδίες του διακωμωδήσει, 1ος νικητής τη χρονιά που ο Σοφοκλής ανακηρύχθηκε 2ος με τον *Οιδίποδα Τύραννο*, παραδίδεται ότι έγραψε τετραλογία με τον τίτλο *Πανδιονίς*. Ο νέος τσαλαπετεινός είναι γιος του Φιλοκλή, αφού πρόκειται για τον πρωταγωνιστή της τετραλογίας του που κατέληξε, όπως απαιτούσε ο μύθος, να μεταμορφωθεί σε τσαλαπετεινό. Η τραγωδία του Σοφοκλή *Τηρέυς*, διδάχτηκε πριν από το έργο του Φιλοκλή· λογικά λοιπόν ο Τσαλαπετεινός των *Ορνίθων*, που σχετίζεται άμεσα με το έργο του Σοφοκλή (βλ. στ. 50, 109-110), είναι ο παππούς του νέου τσαλαπετεινού!
- 313 γιος του Ιππόνικου... Ιππόνικος**: Για να σατιρίσει το σύγχρονό του Καλλία, άνθρωπο πλούσιο, σπάταλο, με αδυναμία στις γυναίκες. Αυτός ανήκε στην πλούσια οικογένεια των Αθηνών που αδιάκοπα επί πέντε γενιές τα πρώτα της παιδιά είχαν εναλλάξ τα ονόματα αυτά.
- 318 κατωφαγά**: αριστοφανικό δημιούργημα· αυτός που τρώει με το κεφάλι κάτω, το δ' συνθετικό όμως (αρχ. φαγᾶς) σήμαινε ό,τι και σήμερα, το λαίμαργο, τον αδηφάγο.
- 319-20 μα ο Κλεώνυμος... το λοφίο δεν πετά**: Ο Κλεώνυμος, ένας από τους πιο συχνούς στόχους του Αριστοφάνη, σατιρίζεται ως επίορκος, συκοφάντης, λαίμαργος και δειλός. Το χωρίο αυτό αναφέρεται στα δύο τελευταία γνωρίσματά του. Το **λοφίο** σχετίζεται με τα πουλιά, παραπέμπει όμως παράλληλα στην περικεφαλαία που έφερε στην κορυφή της λοφίο. Ένας πολεμιστής που δειλιάζει, σπεύδει ν' απαλλαγεί απ' αυτήν κι εγκαταλείπει τη θέση του.
- 322 ένοπλο θα τρέξουν δρόμο**: Ο ένοπλος δρόμος ήταν αγώνας δρόμου με ασπίδα και περικεφαλαία.
- 323 κι αυτά τους λόφους προτιμούν για σιγουριά**: είναι το σχόλιο του ποιητή για την ασυνήθιστη θέση των πουλιών στην οροφή του σκηνικού οικοδομήματος. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι εκείνο που από ώρα περιμένουν οι θεατές, επειδή ο ποιητής τούς έχει δώσει ως τώρα πολλές φορές τέτοιο μήνυμα, είναι να εμφανιστεί στην ορχήστρα ο χορός. Μάταια· και τούτη τη φορά διαψεύδονται, ήδη τέσσερα πουλιά έχουν πάρει ...τους λόφους!

ΕΥ.	Σύννεφο είναι, Απόλλωνά μου· ποποπό, για δεσ κακό· *τα πετούμενα είναι τόσα, που την είσοδο δε βλέπεις*.	325 [295]
ΠΕΙ.	Κοίτα, τούτο πέρδικα είναι.	
ΕΥ.	Και λιβαδοπέρδικα τ' άλλο.	
ΠΕΙ.	Τούτο είν' άγρια πάπια.	
ΕΥ.	Κι αλκυνόνα εκείνο εκεί. Τ' άλλο που είναι πίσωθ' της;	
ΤΣΑ.	Περγιαλίτης.	
ΕΥ.	Τι μου λες; Μα πουλί 'ναι ο περγιαλίτης;	
ΤΣΑ.	Βέβαια, και μας περγελά.	330 []
ΠΕΙ.	Τούτο, κουκουδάγια. Γλαύκα δηλαδή· παράξενο· άκουσες ποτέ να φέρνουν γλαύκες στην Αθήνα εδώ;	
ΤΣΑ.	Η τρυγώνα, το λυκόρνιο, σιταρήθρα, κεφαλάς, σουσουράδα, καλογιάννος, τσίχλα, τσιγλογέρακας, κυριαρίνα, κιρκινέξι, θουτηχτάρα, αμπελουργός, κίσσα, μπούφος, φάσσα, κούκος, περιστέρα, γερανός.	335 [304]
ΠΕΙ.	Ποποπό, τι πουλομάνι! Τι πετούμενα, ποπό! Πώς πιπίζοννε και κράζουν και στιγμή δε σταματούν! Λες να θέλουν το κακό μας; Μα ...τα ράμφη ανοίγουνε κι άγρια δλέμματα μάς ρίχνουν.	
ΕΥ.	Έτσι λέω κι εγώ· ποπό!	340 [309]
ΧΟΡΟΣ		
ΧΟ. (κ.)³	*Πούπον πούπον πούπον πούπον πούπον πούπον πού πού πού* πού είν' αυτός που μ' έχει κράξει; Πού να βρίζεται; Πού πού;	
ΤΣΑ.	Πάντα εγώ πιστός στους φίλους, είμ' εδώ και καρτερώ.	
ΧΟ. (κ.)	Τσι τσι τσι τσι τσίριξέ μας, τι καλό έχεις να μας πεις;	
ΤΣΑ.	Λόγο ωφέλιμο και δίκιο για όλους, σίγουρο, γλυκό.	345 [316]
ΧΟ. (κ.)	Ήρθαν και με βρήκαν δυο άντρες φίνοι, τετραπέρατοι.	
ΤΣΑ.	Πού και πώς; τι λες; για πες. Απ' τον κόσμο των ανθρώπων φτάσανε δυο γέροι εδώ· ήρθαν κρατώντας κάτι ριζιμιό, θεμελιακό.	
ΧΟ. (κ.)	Πώς! Απ' τα μικρά μου χρόνια λάθος πιο βαρύ απ' αυτό που μου λες δεν είδα.	350 [322]

³ ΧΟ. (κ): έτσι δηλώνονται τα μέρη του Χορού που λέγει ο Κορυφαίος του· όσα μέρη του χορού σημειώνονται ως ΧΟ., λέγονται από όλα τα μέλη του χορού.

Μετά την περιγραφή των τεσσάρων ξεχωριστών, λόγω θέσεως, πουλιών έρχεται επί τέλους η σειρά του χορού. Στην αρχή συνωστίζονται τα μέλη του στην **είσοδο** (στ. 326· αρχ. *εἴσοδος* = το μέρος απ' όπου εισερχόταν ο χορός στην *ορχήστρα*, η *πάροδος*), στη συνέχεια παραelaύνουν στην ορχήστρα τα 24 πουλιά-μέλη του. Νέα έκπληξη επιφυλάσσει ο ποιητής στους θεατές του· το καθένα έχει το δικό του όνομα! Εκφωνείται το όνομα κάθε πουλιού με το που εισέρχεται αυτό στην ορχήστρα. Τόσο στην τραγωδία, όσο και στην κωμωδία τα μέλη των χορών είχαν ένα συλλογικό όνομα, π.χ. *Ευμενίδες*, *Τρωάδες*, *Βάκχαι*, *Αχαρνείς*, *Νεφέλαι*, *Σφήκες*, *Όρνιθες*. Πρόσεξε και το ρυθμό εκφώνησης των ονομάτων· στην αρχή πιο αργός, επιταχύνεται στη συνέχεια.

327-36 τούτο πέρδικα είναι...λιθαδοπέρδικα τ' άλλο... γερανός: Δεν μπορούμε με βεβαιότητα να αντιστοιχίσουμε όλα τα ονόματα των πουλιών που αναφέρει ο Αριστοφάνης με τα πουλιά της σημερινής ελληνικής πανίδας. Για πολλά όμως απ' αυτά έχει γίνει αυτό· εξ άλλου πολλά πουλιά έχουν και σήμερα τα ίδια ή σχεδόν τα ίδια ονόματα, όπως και τότε: *πέρδιξ*, *άλκυν*, *τρυγών*, *ιέραξ* (=γεράκι), *ἀμπελίς* (=αμπελουργός), *κίττα* (=κίσσα), *φάττα* (=φάσσα), *κόκκυξ* (=κούκος), *περιστερά*. **Περγιαλίτης... περγελά:** Ο μεταφραστής δημιουργεί ένα λογοπαίγνιο στη θέση άλλου που υπάρχει στο πρωτότυπο και δεν ήταν δυνατό να αποδοθεί στα νεοελληνικά, επειδή σ' αυτό συμμετείχαν λέξεις της αρχαίας ελληνικής που σήμερα δεν είναι σε χρήση. **άκουσες... να φέρουν γλαύκες στην Αθήνα...;** (αρχ. *τίς γλαῦκ' Ἀθήνας ἤγαγεν;*)· η κουκουδάγια (αρχ. *γλαῦξ*) ήταν σύμβολο της θεάς Αθηνάς. Η πανίδα της Αττικής φιλοξενούσε και φιλοξενεί ακόμη πολλές κουκουδάγιες (βλ. το τοπωνύμιο Κουκουδάουνες, σημ. δήμος Μεταμόρφωσης). Η αρχαία φράση *κομίζειν γλαῦκα εἰς Ἀθήνας* λεγόταν για κάτι που παρυσιαζόταν ως νέο, ενώ είναι πασίγνωστο, ή για κάτι που είναι περιττό.

349 ριζιμίο: με δυνατές και βαθιές ρίζες.

Μαρμάρινη κουκουδάγια, 5ος π.Χ. αι. (Όρν. 331-2). [Πάπυρος]

ΤΣΑ.	Θάρρος μη φοβάσαι.	
ΧΟ. (κ.)	Τι έκαμες!	
ΤΣΑ.	Δέχτηκα άντρες που αγαπούνε των πουλιών τη συντροφιά.	
ΧΟ. (κ.)	Έκαμες μια τέτοια πράξη;	
ΤΣΑ.	Ναι, και χαίρομαι γι αυτό.	
ΧΟ. (κ.)	Κι είναι κάπου εδώ κοντά μας τώρα;	
ΤΣΑ.	Τόσο, όσο κι εγώ.	
ΧΟ.	Ποποποπό! Τι πάθαμε! Μας προόδωσαν, φερθήκαν αθεόφοβα αυτός που θόσκαμε μαζί και που τον αγαπούσαμε πάτησε και παλιούς θεσμούς πάτησε κι όρκους των πουλιών. Μέσα σε θρόχο με τύλιξε και σε φυλή με παράδωσε ανόσια, που μου 'χει στήσει τον πόλεμο αφότου ήρθε στον κόσμο.	[στροφή 356 [328] 360 [331] 365 [334]
ΧΟ. (κ.)	Το λογαριασμό με τούτον θα τον δούμε αργότερα· τώρα τούτοι οι δυό γερόντοι πρέπει να πλερώσουνε, [να τούς κάμουμε κομμάτια.	
ΠΕΙ.	Πάει λοιπόν, χαθήκαμε.]	
ΕΥ.	Για τις συμφορές μας τούτες φταις εσύ και μόνο εσύ· τι με πήρες από πέρα;	
ΠΕΙ.	Για να σ' έχω σύντροφο.	370 [340]
ΕΥ.	Δε λες, για να χύσω μαύρα δάκρυα.	
ΠΕΙ.	Κονταμάρες λες· σα σου δγάλουνε τα μάτια, πώς μπορείς, μωρέ, να κλαις;	
ΧΟ.	Αέρα, μπρος! Χιμήστε, πιείτε το αίμα τους· απλώστε τις φτερούγες σας και ζώστε τους από παντού· βόγκους να δγάλουνε κι οι δυο· τα ράμφη μας στις σάρκες τους να μπουν να τις σπαράξουνε. Όχι, από μας δεν ξεφεύγουνε· ούτε ισκιωμένα δουνά κι ούτε νέφη ούτε του πέλαγου ολάφριστο κύμα δεν τους γλιτώνει.	[αντιστροφή 375 [345] 380 []

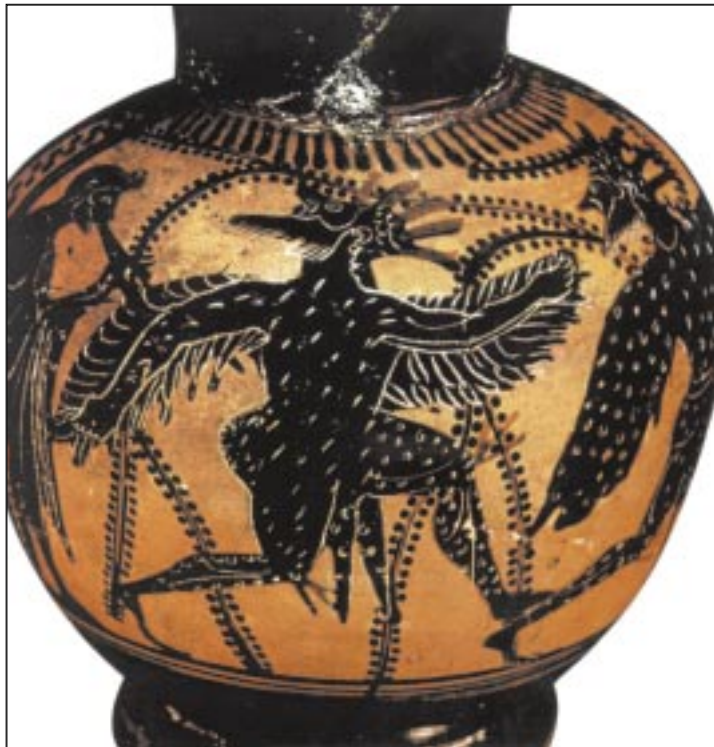
Εριστική σκηνή 355-433

360 πάτησε και παλιούς θεσμούς (αρχ. *παρέδη...θεσμονς ἀρχαίους*). Η λέξη *θεσμός* ηχούσε ως αρχαϊκή για τους συμπολίτες του Αριστοφάνη· τη χρησιμοποιούσαν για να δηλώσουν το δίκαιο των θεών, τους άγραφους νόμους.

361 όρκους των πουλιών: ως κάτι ανάλογο με τη «δοκιμασία των εφήβων», την ορκωμοσία τους, όταν ενηλικιώνονταν και γίνονταν δεκτοί ως πολίτες Αθηναίοι {βλ. και συνοδευτικό κείμενο 4}.

369-72 για τις συμφορές... να κλαις: Με τη φράση **για τις συμφορές... πέρα;** αναγνωρίζει ο Ευ. τον ηγετικό ρόλο του Πει.

373-83 αέρα, μπρός!... δεν τους γλιτώνει: Το λεξιλόγιο που χρησιμοποιούν τα πουλιά στο αρχαίο κείμενο προέρχεται από τη στρατιωτική ορολογία και αποδίδει πολεμική ατμόσφαιρα (αρχ. *ἐπάγω, ἐπέρχομαι, ἐπιφέρω, περικυκλώ*) που ο μεταφραστής προσπαθεί να μεταφέρει στο νεοελληνικό κείμενο.

«Τι κακό, τι πουλομάνι, θεέ μου, που μαζεύτηκε!» (Όρν. 324).
Χορός πουλιών σε δράση. Οι μεταμφιεσμένοι άνδρες φορούν προσωπεία πουλιών και φτερά που στηρίζονται στους ώμους τους (500 - 480 π.Χ., Λονδίνο). [Εκδοτική Αθ.]

- ΧΟ. (κ.)** Μπρος λοιπόν κι ας μην αργούμε· μπρος, τσιμπιές και δαγκωνιές!
Ε ταξίαρχε! Η δεξιά μας πτέρυγα να προχωρεί. **385 [353]**
- ΕΥ.** Αχ, αυτό ήταν· πού να φύγω ο δύστηνος;
ΠΕΙ. Για στάσουν, βρε.
- ΕΥ.** Τι; Για να με τεταρτιάσουν;
ΠΕΙ. Και πώς σκέφτεσαι απ' αυτά να ξεφύγεις;
- ΕΥ.** Μήπως ξέρω;
ΠΕΙ. Για άκον εμένα· πρέπει εδώ μένοντας ν' αγωνιστούμε τα τσουνκάλια αδράχνοντας.
- ΕΥ.** Τι θα κάμουν τα τσουνκάλια;
ΠΕΙ. Η κονκουδάγια, το πουλί της Παλλάδας, δε ζυγώνει σα δει χύτρες, το προϊόν της Αθήνας. **390 [358]**
- ΕΥ.** Ναι, μα τ' άλλα; τα καρφονυχάτα;
ΠΕΙ. Να, μπήξε μπρος σου αυτή τη σούδλα.
- ΕΥ.** Για τα μάτια μου όμως τι;
ΠΕΙ. Μια ξιδιέρα ή μια σκουτέλα δάλε μπρος τους για σκεπή.
ΕΥ. Γεια σου, τετραπέρατέ μου· τι έμπνευση στρατηγική! **395 [362]**
Ούτε κι ο Νικίας δεν έχει τέτοιο θηλυκό μυαλό.
- ΧΟ. (κ.)** Μπρος, αέρα, μπρος, τα ράμφη χαμηλά, και γρήγορα!
Τράβα, τσίμπα, χτύπα, γδέρνε· πρώτα το τσουνκάλι· μπρος!
ΤΣΑ. Δίχως, βρε, να σας πειράξουν, παλιοζωντανά, γιατί πάτε να χαλάσετε έτσι δυο άντρες, να τους σκίσετε, που 'ναι απ' τη φυλή μου και είναι της γυναίκας μου γενιά; **400 [367]**
- ΧΟ. (κ.)** Να τους σπλαχνιστούμε; ουδ' όσο κι ένα λύκο· ποιον εχθρό έχουμε χειρότερο άλλον, για να εκδικηθούμ' εμείς;
ΤΣΑ. Κι αν από φυλή εχθρική 'ναι, μα έχουν γνώμη φιλική, κι ήρθαν να σας διδάξουν κάτι που είναι χρήσιμο; **405 [372]**
- ΧΟ. (κ.)** Πώς μπορούν να μας διδάξουν κάτι χρήσιμο, καλή οδηγία να δώσουν, που ήταν των παππούδων μας εχθροί;
ΤΣΑ. Από τους εχθρούς μαθαίνουν οι έξυπνοι· η προφύλαξη διώχνει πέρα τους κινδύνους· τούτο δε μαθαίνεται απ' το φίλο, ενώ ο εχθρός σου σ' αναγκάζει να το βρεις. **410 [377]**
Να! Τα κράτη απ' τους εχθρούς τους κι όχι από τους φίλους τους μάθανε να χτίζουν κάστρα, πύργους, πλοία πολεμικά· κι έτσι σώζουν τα παιδιά τους και τα σπίτια και το βίος.
- ΧΟ. (κ.)** Ναι, ν' ακούσουμε μπορούμε πρώτα τι έχουν να μας πουν· ίσως κάτι θγει· μαθαίνεις, φυσικά, κι απ' τους εχθρούς. **415 [382]**
- ΠΕΙ.** Φαίνεται, έπεσε ο θυμός τους. Πίσω λίγα δήματα.

384-85 μπρος λοιπόν... προχωρεί: Η στρατιωτική γλώσσα συνεχίζεται. **ταξίαρχοι**· οι Αθηναίοι εκλέγανε 10 ταξίαρχους, έναν από κάθε φυλή, για να τεθούν επικεφαλής των δυνάμεων του πεζικού. Ο κορυφαίος του χορού μιλάει σαν στρατιωτικός που δίνει εντολές σ' αυτούς που είναι υπό τις διαταγές του.

387 να με τεταρτιάσουν: να με τεμαχίσουν.

389 τα τσουκάλια (αρχ. *χύτραι*): Τα σκεύη της κουζίνας ήταν πήλινα.

390-92 η κουκουδάγια... Αθήνας: Εδώ ο μεταφραστής ενσωματώνει στο νεοελληνικό κείμενο πληροφορίες (για την κουκουδάγια, για τις χύτρες) γνωστές και αυτόνοτες για τον αρχαίο θεατή, όχι όμως και για το σύγχρονο. Με τη φράση αυτή ίσως γίνεται αναφορά σε κάποιο άγνωστο σε μας επεισόδιο, όπου με κάποιο τρόπο ένα πήλινο μαγειρικό σκεύος ταλαιπώρησε μια κουκουδάγια (εγκλωδίστηκε; χρησιμοποιήθηκε η χύτρα ως μέσο μεταφοράς της;). Τέτοια συμβάντα αξιοποιεί ο ποιητής, γενικεύοντας τη σημασία ή την ισχύ τους.

392 τα καρφονυχάτα: τα πουλιά με τα γαμφιά νύχια.

394 μια ξιδιέρα... για σκεπή: Η **ξιδιέρα** και η **σκουτέλα**· δύο σκεύη απ' αυτά που ήταν χρήσιμα στους ταξιδιώτες, κι ως τέτοια αναφέρονται εδώ. Αυτά τα δύο, όπως και η σούβλα και τα τσουκάλια είναι προφανώς ανάμεσα στα σκεύη που μεταφέρονε μαζί τους για να θυσιάσουν στον τόπο που θα διαλέγανε να εγκατασταθούν (βλ. στ. 45).

396 ούτε κι ο Νικίας... μυαλό: Πρόκειται για το Νικία, το γιο του Νικηράτου, τον Αθηναίο πολιτικό και στρατηγό· ήταν ένας από τους επικεφαλής αθηναίους στρατηγούς της εκστρατείας των Αθηναίων κατά της Σικελίας, όταν ξεκίνησε το 415 π.Χ. «Θηλυκό μυαλό» λέμε το μυαλό που γεννά ιδέες. Στο αρχαίο κείμενο ο Αριστοφάνης χρησιμοποιεί τη λ. *μηχαναί* =έξυπνα σχέδια και ιδέες. Ο Θουκυδίδης στη διήγησή του για τη στρατοπέδευση των Αθηναίων στην περιοχή των Συρακουσών χαρακτηρίζει έξυπνο το σχέδιο των στρατηγών Νικία και Λαμάχου χρησιμοποιώντας το αντίστοιχο ρήμα: *τοιόνδε τι...μηχανῶνται*.

404-10 κι αν από φυλή... αναγκάζει να το θρεις: Σοφιστικής τεχνικής επιχειρηματολογία του Τσα. Πρόσεξε τη μετακίνηση που παρατηρείται στο επιχειρήμα του· παραδέχεται ότι οι επισκέπτες των πουλιών είναι από φυλή εχθρική, υποστηρίζει όμως ότι έρχονται με πρόθεση «να διδάξουν κάτι χρήσιμο» στα πουλιά. Στην αντίρρηση των πουλιών (στ. 406-7) απαντά με τη συνεπή λογικά φράση «από τους εχθρούς...κινδύνους» (στ. 408-9). Η φράση όμως «ο εχθρός σου σ' αναγκάζει να το θρεις» υπακούει σε εντελώς διαφορετική λογική, στο αρχαίο κείμενο χρησιμοποιείται το ρήμα *ἐξαναγκάζω*. Έχουμε να κάνουμε δηλαδή με τη λογική του εξαναγκασμού που επιβάλλουν τα πράγματα και όχι με τη λογική της ελεύθερης βούλησης. Τι σχέση μπορεί να έχει ο εξαναγκασμός που επιβάλλει ο εχθρός με τη διάθεση να ακούσεις από κάποιον, έστω και εχθρό, χρήσιμες συμβουλές;

411-13 να! Τα κράτη... το δίος: Οι Αθηναίοι ανέπτυξαν τη ναυτική τους δύναμη υπό την πίεση των Περσών, μεταξύ των δύο περσικών πολέμων. Ισχυροποίησαν οχυρωματικά την Αθήνα και τον Πειραιά μετά την εισβολή του Ξέρξη.

- ΤΣΑ.** Δίκιο· μα και για δικιά μου χάρη να το κάμετε.
ΧΟ. (κ.) Και σε τίποτ' άλλο ως τώρα κόντρα δε σου πήγαμε.
ΕΥ. Σαν ειρηνικά τα βλέπω.
ΠΕΙ. Βάλε κάτω το τσουνκάλι·
μέσα στο στρατόπεδό μας 420 [390]
ας θαδίζουμε, κρατώντας
τα κοντάρια, ήγουν τις σούδλες·
κι απ' των τσουνκαλιών τις άκρες
ας κοιτάζουμ' ένα γύρο·
μα να φύγουμε δεν πρέπει. 425 [392]
- ΕΥ.** Αλλ' αν πάει και μας σκοτώσουν,
σε ποιον τόπο θα μας θάψουν;
ΠΕΙ. Στον Κεραμεικό. Η ταφή μας
για να γίνει απ' το δημόσιο,
θα δηλώσουμε πως τάχα 430 [397]
σκοτωθήκαμε στη μάχη
πολεμώντας τους εχθρούς μας
πέρα στη ...Χελιδονού.
- ΧΟ. (κ.)** Τραδηχείτε στις πρώτες γραμμές ταχτικά·
σκύντε μπρος σαν οπλίτες, και κάτω στη γη 435 [401]
αποθέστε το... θάρρος κοντά στην... οργή·
κι ας ρωτήσουμε, οι ξένοι μας ποιοι είναι κι από πού
έχουν έρθει και ποιος ο σκοπός τους.

Κεραμεικός. Ταφική οδός, (Ορν. 428). [Κέδρος]

419-425 δάλε κάτω... πρέπει: Ο Πει. κι ο Ευ. διαπιστώνουν μιαν ύφεση στην επιθετικότητα των πουλιών, έχουν όμως αβεβαιότητα για τη συνέχεια. Περιχαράκωνουν λοιπόν το «στρατόπεδό» τους με τα αμυντικά τους όπλα, δεν καταθέτουν όμως, καλού-κακού, το ...δόρυ τους. **ήγουν:** δηλαδή. Οι σούδλες στη περίπτωση αυτή έπαιζαν το ρόλο που παίζουν τα δόρατα σε μια πολεμική σκηνή.

428 στον Κεραμεικό: εκεί, στο *Δημόσιον σήμα*, έξω από τα τείχη της πόλεως, ενταφιάζανε οι Αθηναίοι τους νεκρούς των πολέμων. Ο Κεραμεικός δρισκότανε στο ΒΔ άκρο της πόλης. Ο ομώνυμος αρχαιολογικός χώρος εκτείνεται σήμερα ανάμεσα στις οδούς Ερμού και Πειραιώς, κοντά στο Θησείο. Το όνομά της η περιοχή το οφείλει στην κυρία δραστηριότητα που είχε αναπτυχθεί εκεί κατά την αρχαιότητα: ήταν εγκατεστημένα τα περισσότερα εργαστήρια κεραμικής. Λογοπαίγνιο μεταξύ της επίσημης λειτουργίας του τοπωνυμίου ως «δημοσίου σήματος» (θα ταφούν εκεί, γιατί έπεσαν σε πόλεμο!) και του προσηγορικού ονόματος των αντικειμένων που έχουν οι δυο πρωταγωνιστές μπροστά τους (αφού ο ...εξοπλισμός τους ήταν κεραμικός, αυτοδικαίως θα γινόταν η ταφή τους σε χώρο με κεραμικά!).

433 στη... Χελιδονού· στο αρχαίο κείμενο υπάρχει το τοπωνύμιο *Ὀρνειά*, πόλη της Αργολίδας. Την προηγούμενη χρονιά (416/15 π. Χ.) την είχαν κυριεύσει οι Αθηναίοι με τους Αργείους χωρίς μάχη! Τη χρησιμοποιεί ο ποιητής ίσως και για το όνομά της, *Ὀρνειά*, *ὄρνεα* = πουλιά. Στη μετάφραση διατηρείται αυτό το λογοπαίγνιο με τη χρησιμοποίηση κάποιου ανάλογου σημερινού τοπωνυμίου (Χελιδονού, περιοχή στην Κάτω Κηφισιά).

434-8 τραδηχτείτε... σκοπός τους: Όσο ήταν έκδηλη η επιθετική διάθεση των πουλιών προς τους δύο ανθρώπους-επισκέπτες τους, δεν επικρατούσε τάξη στις τάξεις τους. Τώρα ο κορυφαίος τα προτρέπει να συνταχθούν, να αποθέσουν τα ...όπλα τους. Οι δύο αντιτιθέμενοι οδηγούνται σε ηρεμότερη αντιπαράθεση. Ο αγώνας των έργων, η εριστική σκηνή, έχει ήδη ολοκληρωθεί (στ. 355-433).

Κάτοψη του αρχαιολογικού χώρου του Κεραμεικού. (Ὀρν. 428) [Κέδρος]

1. Είσοδος, 2. Μουσείο, 3. Τείχος, 4. Τάφος, 5. Ιερά Πύλη, 6. Δίπυλο, 7. Πομπείο,
8. Ιερά Οδός, 9. Ηριδανός, 10. Οδός των Τάφων, 11. «Δημόσιον Σήμα».

ΤΣΑ.	<i>Ε Τσαλαπετεινέ, μ' ακούς;</i>	
ΧΟ. (κ.)	<i>Σ' ακούω· τι θέλεις να μου πεις;</i>	440 [407]
ΤΣΑ.	<i>Ετούτοι ποιοι είναι κι από πού;</i>	
ΧΟ. (κ.)	<i>Απ' την Ελλάδα τη σοφή.</i>	
ΤΣΑ.	<i>Και τι τους έκαμε να 'ρθουν;</i>	
ΧΟ. (κ.)	<i>εδώ στα μέρη των πουλιών;</i>	
ΤΣΑ.	<i>Ο πόθος που έχουνε να ζουν</i>	445 [412]
	<i>και να περνούν όπως εσύ,</i>	
	<i>πάντα μ' εσέ να κατοικούν,</i>	
	<i>με τη δική σου συντροφιά.</i>	
ΧΟ. (κ.)	<i>Τι λες! Και τι προτείνουνε;</i>	
ΤΣΑ.	<i>Απίστευτα, πρωτάκουστα.</i>	450 [416]
ΧΟ. (κ.)	<i>Τι θα 'χει να κερδίσει αυτός,</i>	
	<i>αν μείνει εδώ,</i>	
	<i>ώστε μαζί μας ζώντας πια</i>	
	<i>ή εχθρούς του να νικά ή καλό</i>	
	<i>να κάνει σ' όσους αγαπά;</i>	455 [421]
ΤΣΑ.	<i>Προβλέπει πλούτη κι αγαθά,</i>	
	<i>απίστευτα, απερίγραπτα·</i>	
	<i>από τα λόγια του θα δεις</i>	
	<i>πως όλα ανήκουνε σ' εσέ,</i>	
	<i>και κοντινά κι αλαογινά.</i>	460 [425/6]
ΧΟ. (κ.)	<i>Μην του 'χει στρίψει;</i>	
ΤΣΑ.	<i>Το μυαλό</i>	
	<i>που έχει αυτός δε λέγεται.</i>	
ΧΟ. (κ.)	<i>Κι έχει ξυπνάδα το μυαλό;</i>	
ΤΣΑ.	<i>Είν' αλεπού, και τι αλεπού!</i>	
	<i>Μαριόλος, φίνος, πονηρός, ατσίδα.</i>	465 [431]
ΧΟ. (κ.)	<i>Πες του λοιπόν να μας τα πει.</i>	
	<i>Τα λόγια σου είναι σα φτερά,</i>	
	<i>που μ' ανεβάζουνε ψηλά.</i>	

Αμοιβαίο με πληροφοριακό χαρακτήρα 439-468

Ο διάλογος μεταξύ χορού και υποκριτών που δε γίνεται μόνο με απαγγελία, αλλά περιέχει και λυρικά μέρη ή αποτελείται μόνο από λυρικά μέρη, λέγεται αμοιβαίο. Αυτού του είδους ο συνδυασμός (χορός-υποκριτές), όπως και οι τέτοιου είδους διάλογοι μεταξύ υποκριτών ή μεταξύ ημιχορίων ή μεταξύ χορού και κορυφαίου, περιλαμβάνουν όλες τις προσπάθειες των ποιητών του δράματος να μετατρέψουν σε διάλογο και να δραματοποιήσουν τα λυρικά μέρη της τραγωδίας και της κωμωδίας.

442 απ' την Ελλάδα τη σοφή: Στον Ηρόδοτο διαβάζουμε την ακόλουθη πρόταση: «από παλιότερα αποχωρίστηκε το ελληνικό έθνος από το έθνος των βαρβάρων, όντας και ευφύστερο και αρκετά απαλλαγμένο από ανώφελη μωρία».

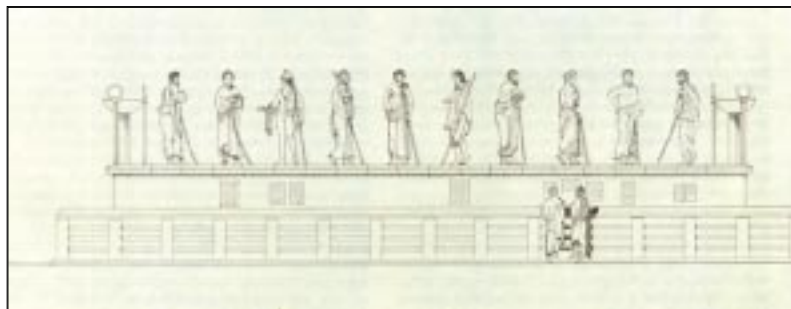
445-8 ο πόθος που έχουνε... συντροφιά: Δεν ήρθαν τυχαία οι δύο Αθηναίοι στο βασίλειο των πουλιών, το ήθελαν πολύ, το ποθούσαν. Τόσο μεγάλος ήταν ο πόθος τους, ώστε επιστρατεύουν πολλές εκφράσεις στη σειρά που σημαίνουν περίπου το ίδιο πράγμα.

465 μαριόλος... ασιίδα: μαριόλος = αυτός που συμπεριφέρεται με πανουργία. Οι χαρακτηρισμοί του Τσα. για τον Πει. προετοιμάζουν θεατές και χορό για τον αγώνα των λόγων που θα ακολουθήσει.

Ερωτήματα

1. Ποια είναι η συμβολή των λόγων του Τσαλαπετεινού (στ. 232 κ. εξ., 252 κ. εξ.) στην εξέλιξη της υπόθεσης της συγκεκριμένης κωμωδίας και πώς διατυπώνεται αυτή στο κείμενο;
2. Να περιγράψεις παραστατικά, με τη βοήθεια όλων των δεδομένων του κειμένου, τη σκηνή εισόδου του χορού (σειρά εισόδου των πουλιών, στοιχεία εμφάνισης, κίνηση, ανάπτυξη στο χώρο).
3. Ο χορός εμφανίζεται στην ορχήστρα από μόνος του ή προσκαλείται; Τι ξέρει απ' όσα ως τώρα γνωρίζουν οι θεατές;
4. Ποιες πληροφορίες για τους δύο επισκέπτες δίνει στα πουλιά ο διάλογος Τσαλαπετεινού-χορού (στ. 341-354. 397-418); Να συγκρίνεις τις πληροφορίες αυτές με όσα, ως τώρα, γνωρίζουν οι θεατές γι' αυτούς και να εντοπίσεις, αν υπάρχουν, χαρακτηρισμοί και νέα στοιχεία.
5. Παρακολούθησε τη συναισθηματική κατάσταση των μελών του χορού στους στίχους 341-354, δίνοντας σε καθεμιά από τις φράσεις-απαντήσεις του στον Τσαλαπετεινό κι ένα χαρακτηρισμό που να δηλώνει τον τρόπο και το ύφος με το οποίο πρέπει να απαγγελθούν.
6. Να συγκρίνεις το περιεχόμενο των δύο ωδών του χορού στους στίχους 355-365 και 373-383.
7. Από ποιες συγκεκριμένες λέξεις, φράσεις ή στίχους φαίνεται ποιος είναι ο ρόλος του Τσαλαπετεινού στην εριστική σκηνή (στ. 355-433);
8. Σχολίασε τη χρήση της λέξης «φτερά» στους στίχους 467-8.
9. Ανάμεσα στα όσα μαθαίνει ο χορός από τον Τσαλαπετεινό υπάρχουν χαρακτηριστικά που σχετίζονται με τους δύο επισκέπτες τα οποία ως τώρα δεν ήξεραν οι θεατές;

- ΤΣΑ.** Εσείς οι δυο για πάрте τ' άρματα όλα
και πίσω εκεί κρεμάστε τα στο τζάκι,
κοντά στην πυροστιά, καλή να 'ν' η ώρα.
Κι εσύ έλα τώρα εξήγησε και πες τους
για ποιο σκοπό τα μάζεψα. **470 [436]**
- ΠΕΙ.** Όχι, α όχι,
αν συμφωνία δεν κάμουν σαν εκείνη
που ο μαχαιράς, αυτή η μαϊμού, *συμφώνησε
με τη γυναίκα του, *να μη μου κάνουν δηλαδή*
δαγκωματιές, τραδήγματα αχαμινών
και τσιμπιές... **475 [441/2]**
- ΧΟ. (κ.)** Εδώ πίσω;
ΠΕΙ. Όχι, στα μάτια.
ΧΟ. (κ.) Το λόγο μου σου δίνω.
ΠΕΙ. Τότε ορκίσου.
ΧΟ. (κ.) Ναι, με τη συμφωνία πως θα μου δώσουν
όλοι, κριτές, θεατές, δραβείο. **480 [445]**
- ΠΕΙ.** Θα γίνει.
ΧΟ. (κ.) Ορκίζομαι τον όρκο μου αν πατήσω,
μον φτάνει το δραβείο και μ' έναν ψήφο.
ΠΕΙ. Άκουσε, κόσμε· τα όπλα τους οι οπλίτες
να πάρουν και στα σπίτια τους να πάνε·
ό,τι άλλο, θα το δουν στις πινακίδες·
θα 'ναι γραμμένο εκεί να 'χουν το νου τους. **485 [449]**

Αναπαράσταση δάθρου και περιδόλου και λείψανα από τη θεμελίωση
και τα λίθινα θωράκια του περιδόλου. Βλ. Όρν. 486 και σχόλιο. [Εκδοτική Αθ.]

Μεταδατική σκηνή 469-487: Συμφωνία πριν από τον Αγώνα

469 εσείς οι δυο: Απευθύνεται στα δύο δουδά πρόσωπα που χρησίμευαν ως ακόλουθοι του Πει. και του Ευ. και κρατούσαν τα σκεύη που αναφέρονται στο στίχο 45. Γι αυτό οι θεατές μπορούν τώρα να τους θεωρήσουν και συνοδούς του Τσα. Δεν έχει σημασία που λίγο αργότερα οι ίδιοι θα χρησιμοποιηθούν πάλι ως ακόλουθοι των δύο Αθηναίων.

480-1 πως θα μου δώσουν... βραβείο: Το βραβείο το έδιναν οι κριτές. «Στο μεγαλύτερο μέρος τους όμως οι θεατές αποτελούσαν, με διαφορετικούς τρόπους και σε διαφορετικά επίπεδα, ένα κριτικό κοινό. Όχι μόνο οι δέκα άνδρες που είχαν επιλεγεί για κριτές, αλλά όλοι, παρακολουθούσαν με κριτικό μάτι» (Baldry). {Μια περιγραφή του τρόπου που εκλέγονταν οι κριτές των δραματικών αγώνων και του τρόπου που αναδείκνυαν το νικητή βλ. στο συνοδευτικό κείμενο 5}.

483 μου φτάνει το βραβείο και μ' έναν ψήφο: Τη νίκη την ήθελε οπωσδήποτε, και αν είναι δυνατόν παμπηφεί. Αν καταπατήσει όμως τον όρκο του, δέχεται να «τιμωρηθεί» νικώντας με τη διαφορά μιας μόνο ψήφου (3 υπέρ, 2 κατά), δηλαδή με την απολύτως απαραίτητη πλειοψηφία. Εδώ ο κορυφαίος του χορού μιλάει ως συντελεστής της παράστασης, δηλαδή χορός κωμωδίας που συμμετέχει σε δραματικό αγώνα, και όχι ως πρόσωπο του συγκεκριμένου δράματος, δηλαδή χορός πουλιών, αφού το θέμα του ποιος θα νικήσει στο δραματικό αγώνα είναι άσχετο με την υπόθεση της συγκεκριμένης κωμωδίας. Για τη νίκη δεν ενδιαφέρεται μόνο ο ποιητής, αλλά και οι άλλοι συντελεστές της παράστασης, οι υποκριτές, τα μέλη του χορού και βέβαια ο χορηγός, ο χρηματοδότης.

484-7 άκουσε, κόσμε... το νου τους: Ο Πει. και ο Ευ. υπακούοντας στις εντολές που οι ίδιοι δίνουν ξαναπαίρνουν στα χέρια τους τα «όπλα» που είχαν νωρίτερα αποθέσει και αποσύρονται στην άκρη της σκηνής. Και λίγο πιο πριν είχε δώσει ο Πει. εντολές απευθυνόμενος στους «οπλίτες» του, τον Ευ. (στ. 393-4, 416), τον Ευ. και τον εαυτό του (στ. 419-425). Η εντολή του έχει χαρακτήρα και λεξιλόγιο στρατιωτικού παραγγέλματος που ακολουθεί μετά το τέλος των εχθροπραξιών. Αυτό το κλίμα είναι που θέλει να μεταφέρει εδώ ο ποιητής. Όταν τελείωνε ο πόλεμος, οι στρατιώτες έπαιρναν εντολή να πάνε στα σπίτια τους. Οι θεατές δεν ενοχλούνται που οι δύο θα εγκαταλείψουν τη σκηνή λίγο αργότερα. Τους αρκεί ότι αποσύρθηκαν στην άκρη της.

486 πινακίδες: Στην αρχαία Αγορά υπήρχε το μνημείο για τους επώνυμους ήρωες των 10 φυλών. Κάτω από το άγαλμα του επώνυμου ήρωα κάθε φυλής υπήρχε χώρος για να αναρτώνται ανακοινώσεις που απευθύνονταν στα μέλη της. Εκεί λοιπόν έδρισκαν οι Αθηναίοι γραμμένα σε ξύλινες επιφάνειες ορθογωνίου σχήματος (αρχ. *πινάκια*) τα ονόματα όσων επιστρατεύονταν στο ίδιο σημείο μπορούσαν να δρουν προτάσεις νόμου που θα συζητούνταν μετά από λίγο στην εκκλησία του δήμου γραμμένες σε ασπρισμένες σανίδες (αρχ. *λευκώματα*), και ανακοινώσεις τιμητικών διακρίσεων για Αθηναίους που πρόσφεραν εξαιρετικές υπηρεσίες στην πόλη.

Ερώτημα

Αναζήτησε τη σημασία της μεταδατικής σκηνής (στ. 469-487): αλλάζει σε κάτι το κλίμα σε σχέση με την προηγούμενη εριστική σκηνή; Είναι προϋπόθεση της επόμενης;

- ΧΟ.** Δολερό [στροφή]
 πλάσμα ο άνθρωπος με κάθε τρόπο, πάντα·
 κι όμως μίλα· **490** [452]
 κάτι απάνω μου ίσως θρίσκεις σοβαρό
 και το φανερώσεις τώρα,
 κάποια δύναμη μεγάλη, που ξεφεύγει
 απ' το κοκορόμυαλό μου·
 ό,τι βλέπεις να το πεις μπρος στο κοινό· **495** [457]
 κάτι αν θρεις καλό για μένα,
 θα 'ναι για όλους μας καλό.
- ΧΟ. (κ.)** Μα το ζήτημ' αυτό, που η δική σου δουλή
 λέει καλό και γι αυτό 'ρθες με θάρρος
 έλα πες το· ποτέ δε ντροπιάζουμ' εμείς
 λόγο που έχονμε δώσει, να ξέρεις.
- ΠΕΙ.** Έτοιμη έχω τη ζύμη ενός λόγου, και να,
 της ψυχής μου παρόρμηση νιώθω **500** [462]
 να τον πλάσω· είν' ο δρόμος ελεύθερος. Μπρος!
 *Φέρε, παιδί μου, ένα στεφάνι· καθείστε·
 νερό κάποιος να χύσει στα χέρια μου επάνω·*
 μην αργείτε.
- ΕΥ.** Τι; Πάμε για δείπνο;

Το μνημείο των επωνύμων ηρώων στην Αρχαία Αγορά. Βλ. Όρν. 486 και σχόλιο. [Εκδοτική Αθ.]

ΕΠΙΡΡΗΜΑΤΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ 488-664

α) ωδή 488-497

Στην ενότητα που ονομάζεται έτσι αντιπαρά τίθενται συνήθως δύο διαμετρικά αντίθετες απόψεις που τις εκπροσωπούν δύο πρόσωπα. Η ενότητα αυτή έχει μάλιστα και τα δικά της γνωρίσματα μορφής κι έτσι είναι ενδιάκριτη μέσα στην κωμωδία (βλ. και Εισαγωγή).

Σ' αυτόν τον αγώνα δεν έχουμε να κάνουμε με δυο απόψεις που τη μια την υποστηρίζει με επιχειρήματα το ένα πρόσωπο στο επίρρημα και την άλλη, που είναι διαμετρικά αντίθετη της πρώτης, το άλλο στο αντεπίρρημα. Η άποψη και η επιχειρηματολογία του Πει. αναπτύσσεται και παρουσιάζεται και στα δύο επιρρήματα του αγώνα.

495 να το πεις μπρος στο κοινό (αρχ. λέγ' ἐς κοινόν). Δεν ξεχνά ο χορός ότι όλα όσα διαδραματίζονται γίνονται ενώπιον του θεατρικού κοινού.

β) κατακελευσμός 498-499

Οι στίχοι περιέχουν μια προτροπή προς εκείνον που πρόκειται να πάρει το λόγο και να αναπτύξει την επιχειρηματολογία του. Η προτροπή αυτή (κατακελευσμός <κατά + κελεύω = παροτρύνω, παραγγέλω, διατάζω· και σήμερα κελευστής είναι βαθμός υπαξιωματικού στο ναυτικό, στην αρχαιότητα δήλωνε τον αξιωματούχο που έδινε το ρυθμό κωπηλασίας στους κωπηλάτες) προτάσσεται σε κάθε επίρρημα ενός πλήρους επιρ. αγώνα και απαγγέλλεται από τον κορυφαίο του χορού.

γ) επίρρημα 500-560

Οι απαγγελλόμενοι στίχοι (ῥήσις) που ακολουθούν μετά από το μέλος της ωδής αποτελούν το επίρρημα. Οι θεατές έχουν ήδη μια ιδέα για τη βασική άποψη του Πει., την έχει εκθέσει στον Τσα. (στ. 173-228) και περιμένουν τώρα να τον ακούσουν να την αναπτύσσει στα πουλιά. Εκείνος όμως άλλα τους λέει.

500-502 έτοιμη έχω... μην αργείτε: Με την πρώτη προτροπή ζητεί στεφάνι, σαν αυτά που χρησιμοποιούσαν σε πολλές περιπτώσεις, πολλοί από τους συνδαιτυμόνες σε συμπόσια, οι ρήτορες και άλλοι αξιωματούχοι σε δημόσιες συγκεντρώσεις, και αποτελούσαν ένδειξη τιμής ή διακριτικό αξιώματος. Η δεύτερη προτροπή (καθείστε, αρχ. κατάκεισθε) απευθυνόταν συνήθως από τον οικοδεσπότη προς τους καλεσμένους του σε δείπνο για να γείρουν αναπαυτικά στα ανάκλιντρα που ήταν προορισμένα γι αυτούς. Η τρίτη προτροπή (νερό κάποιος...) δήλωνε επίσης προετοιμασία για δείπνο, αφού ήταν μια διαδικασία που προηγούνταν του δείπνου. Ο Πει. τις ιδέες του τις έχει ζυμώσει, είναι έτοιμος να τις πλάσει για να παραθέσει στα πουλιά δείπνο ιδεών και σκέψεων! Έχουμε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της τεχνικής που πολύ συχνά χρησιμοποιεί ο Αριστοφάνης: το μεταφορικό λόγο τον μετατρέπει ή τον παρουσιάζει ως πράξη που έχει σχέση με την εμπειρία του καθημερινού ανθρώπου. Στη συγκεκριμένη περίπτωση τις σκέψεις του τις παρουσιάζει ως τροφή και με τις εντολές που δίνει προετοιμάζει δείπνο, όπου στους καλεσμένους θα παρατεθούν, αντί άλλων εδεσμάτων, οι ιδέες του Πει.

ΠΕΙ.	<p>Όχι· είν' ώρα που μέσα στο νου μου ζητώ κάποιο λόγο τρανό και θρεμμένο, να μπορέσω να σπάσω αυτωνών την ψυχή. Τι μεγάλο για σας νιώθω πόνο, που σε χρόνια παλιά βασιλιάδες εσείς...</p>	
ΧΟ. (κ.) ΠΕΙ.	<p>Βασιλιάδες, εμείς; τίνων; Όλων, όσα υπάρχουν στον κόσμο· δικοί μου, αυτουνού, μα και τον ίδιου του Δία· η δική σας η φυλή πρωτοπλάστηκε, απ' όλες πιο πριν, πιο παλιά απ' τους Τιτάνες, τον Κρόνο, κι απ' τη Γη.</p>	505 [467]
ΧΟ. (κ.) ΠΕΙ. ΧΟ. (κ.) ΠΕΙ.	<p>Κι απ' τη Γη; Σου τ' ορκίζομαι, ναι. Τέτοιο πράγμα ποτέ δε μου το 'παν. Είσαι αγράμματος *και όχι πολυπράγμων*, αλλά κι ούτε διάδασες μύθους του Αισώπου. Πρώτο απ' όλα, λέει ο Αίσωπος, ένα πουλί, η σιταρήθρα γεννήθηκε· πρώτο, πριν η γη να πλαστεί· κι ο γονιός του πουλιού από κάποια, λέει, πέθανε αρρώστια· η φτωχιά η σιταρήθρα δεν έδρισκε γη να τον θάψει· κι οι μέρες περνούσαν τι να γίνει ο νεκρός; Τότε κείνη λοιπόν στο κεφάλι της μέσα τον θάδει.</p>	510 [472]
ΕΥ. ΠΕΙ.	<p>Σ' ένα κεφαλοχώρι λοιπόν το νεκρό το πουλάκι είναι τώρα θαμμένο. Ε λοιπόν, αφού πριν από γη και θεούς τα πουλιά γεννηθήκαν στον κόσμο, το σωστό και το δίκιο δεν είναι σ' αυτά, σαν πρωτότοκα, ο θρόνος ν' ανήκει;</p>	515 [477]
ΕΥ. ΠΕΙ.	<p>Φυσικά· θα 'ναι ανάγκη μονάχα, θαρρώ, δω και μπρος να 'χεις σίδερο μύτη· γιατί δέβαια στο Δία δε θ' αρέσει, σε μια τσιγκλιτάρα να δώσει το σκήπτρο. Ότι τότε, στα χρόνια που λέω τα παλιά, κυβερνούσαν πουλιά τους ανθρώπους και τα σκήπτρα κρατούσανε, κι όχι θεοί, τ' αποδείχνουν πολλά γεγονότα. Και για πρώτο παράδειγμα να ο πετεινός· των Περσών ήταν ρήγας κι αφέντης,</p>	520 [482]

503 λόγο τρανό και θρεμμένο: Το δείπνο που ετοιμάζει στα πουλιά ο Πει. θα είναι ιδιαίτερα πλούσιο. Μετά τις ζυμωτές ιδέες έρχονται οι θρεμμένοι λόγοι!

507-8 πιο παλιά απ' τους Τιτάνες, τον Κρόνο, κι απ' τη Γη: Κλιμακωτή απομάκρυνση από την εποχή του, αφού οι Τιτάνες κι ο Κρόνος ήταν, όπως διηγείται ο Ησίοδος στη *Θεογονία* του, παιδιά της Γης και του Ουρανού και η Γη το πιο παλιό ον μετά το χάος.

509 είσαι... όχι πολυπράγμων... μύθους του Αισώπου: Για τη λέξη πολυπράγμων (=αυτός που ανακατεύεται σε πολλά πράγματα) βλ. σχόλιο στους στίχους 47-8. Τους χαρακτηρισμούς τούς απευθύνει στον κορυφαίο του χορού ο Πει., ένας άνθρωπος που έφυγε από την Αθήνα με το σύντροφό του για να βρει «ήσυχο τόπο» (στ. 47, αρχ. *τόπον ἀπράγμονα*). **μύθους του Αισώπου:** ο Αίσωπος, *λογοποιός* σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, παραδίδεται ότι ήταν δούλος του Ιάδμονα του Σάμιου. Με το όνομά του κυκλοφορούσαν και μας έχουν παραδοθεί πολλοί μύθοι, κυρίως για ζώα.

510 σιταρήθρα: κορυδαλλός.

511 ο γονιός του πουλιού: το πουλί που πλάστηκε πρώτο, πριν απ' όλα τα όντα, είχε και γονιό!

514 σ' ένα κεφαλοχώρι: Κεφαλοχώρι λέγεται το χωριό που δεσπόζει λόγω θέσεως, του αριθμού των κατοίκων, των διοικητικών υπηρεσιών που συγκεντρώνει. Ο μεταφραστής το χρησιμοποίησε για να διασώσει το λογοπαίγνιο του αρχαίου κειμένου, όπου χρησιμοποιείται το τοπωνύμιο σε μορφή επιρρήματος που δηλώνει τόπο: *Κεφαλῆσιν* =στο δήμο που είχε το όνομα *Κεφαλή* (κάπου στην περιοχή Κακή Θάλασσα, ΝΑ της Αθήνας). Στην περιοχή υπήρχε ένα αρχαίο νεκροταφείο που φαίνεται από αρχαιολογικά ευρήματα ότι ήταν ενεργό και κατά τους κλασικούς χρόνους.

518 τσιγκλιτάρια: δρυοκολάπτης.

520 τ' αποδείχνουν πολλά γεγονότα (αρχ. *τεκμήρια*): Η επιχειρηματολογία του Πει. στηρίζεται σε φαινόμενα, καταστάσεις, ονόματα του παρόντος που αυτός θεωρεί ότι είναι επιδιώσεις του παρελθόντος. *Τεκμήρια*, δηλαδή αποδείξεις χρησιμοποιεί και ο ρήτορας, είτε στο δικαστήριο είτε στην εκκλησία του δήμου, αλλά και ένας ιστορικός ή ένας φιλόσοφος, όταν επιχειρηματολογεί (π.χ. ο Δημοσθένης, ο Ηρόδοτος, ο Θουκυδίδης, ο Πλάτων).

521 των Περσών ήταν ρήγας: Η πρώτη απόδειξη, τεκμήριο. **ρήγας** = βασιλιάς.

«Των Ελλήνων ἐν' ἄλλο πουλί βασιλιάς κι ἀρχηγός ἦταν τότε, ὁ πετρίτης»,
(*Οἱ*. 537). [ΕΟΕ]

από κάθε Μεγάδαζο αυτός πιο παλιός,
 πιο παλιός από κάθε Δαρείο·
 ώστε ακόμα απ' αυτό το πρωτάτο κι εμείς
 τονε λέμε πουλί της Περσίας.
 Και γι αυτό περπατά με καμάρι πολύ,
 των Περσών όπως κάνει ο ρηγάρχης
 κι είναι κιόλας το μόνο πουλί που κρατά
 στο κεφάλι του ολόρθη τιάρα. 525 [487]
 Κι ήταν τόσο τρανός κι είχε τόσο υψηλήν
 αρχοντιά ο πετεινός, που και τώρα,
 απ' την πρώτη του εκείνη εξουσία την παλιά,
 τα χαράματα μόλις λαλήσει,
 όλοι αμέσως ξυπνούν, στις δουλειές τους να παν,
 ο χαλκιός, ο αλευράς, ο ταμπάκης,
 κι όσοι φτιάνουν ασπίδες ή λύρες· μαζί
 κανατάς, παπουτσή και λουτράρης
 *κι άλλοι, αφού ποδεθούν διαστικά, ξεκινούν
 νύχτ' ακόμα.

EY. 530 [492]

Σ' αυτό ρώτα εμένα.
 Εξαιτίας του κοκόρου μια χλαίνα ακριδιή
 κάποτ' έχασα εγώ ο κακομοίρης.
 Στην Αθήνα είχα πάει, στη γιορτή ενός μωρού
 που θα τού 'θγαζαν τ' όνομα· λίγο
 το 'χα τσούξει και πλάγιασα· κι έξαφνα, πριν
 να τελειώσουνε οι άλλοι το δείπνο,
 το κοκόρι λαλεί· «ξημερώνει» είπα εγώ·
 ξεκινώ για τον Άλιμο· μόλις
 ξεμντίζω απ' το τείχος, γερή μαγκουριά
 κάποιος κλέφτης μου δίνει στην πλάτη· 535 [497]
 πέφτω κάτω και πάω να φωνάξω, μα αυτός
 μου 'χε κιόλας δοντήξει το ρούχο.

ΠΕΙ.

Των Ελλήνων έν' άλλο πουλί βασιλιάς
 κι αρχηγός ήταν τότε, ο πετρίτης.

ΧΟ. (ζ.)

Των Ελλήνων;

ΠΕΙ.

Ναι, ναι· και τους έμαθε αυτός,

522 από κάθε... Δαρείο: Μεγάβαζος είναι όνομα που είχαν Πέρσες με μεγάλα αξιώματα στη βασιλική αυλή. Οι Αθηναίοι της εποχής αυτής γνώριζαν το **Δαρείο** Α', βασιλιά των Περσών κατά την πρώτη εκστρατεία των Περσών εναντίον της Ελλάδας και το **Δαρείο** Β', βασιλιά των Περσών από το 423 π.Χ. και μετά.

523 πουλί της Περσίας, αρχ. *Περσικὸς ὄρνις*.

524 των Περσών... ο ρηγάρης, αρχ. *βασιλεὺς ὁ μέγας*, ο επίσημος τίτλος των βασιλέων της Περσίας.

525 τιάρα: το κάλυμμα κεφαλής των Περσών· η λέξη είναι ξενικής (ανατολικής) προέλευσης. Ο βασιλιάς των Περσών ήταν ο μόνος που φορούσε το κάλυμμα αυτό ορθό, στητό.

528-30 όλοι αμέσως... κι άλλοι... νύχτ' ακόμα: Η μια κατηγορία είναι οι επαγγελματίες και η άλλη είναι οι εργάτες. **ταμπάκης**: δυσοσμώδης.

529 κι όσοι φτιάνουν ασπίδες ή λύρες: Η φράση αυτή αποδίδει μία μόνο λέξη του αρχαίου κειμένου (αρχ. *τορνευτολυρασπιδοπηγοί* = αυτοί που επεξεργάζονται με τον τόρνο, δημιουργώντας κυρτές επιφάνειες, λύρες και συναρμολογούν, κατασκευάζουν ασπίδες). Είναι ένα από τα πολλά παραδείγματα των πολυσύνθετων λέξεων που πλάθει ο Αριστοφάνης. Με μια άλλη, το πιο πολυσύλλαβο δημιούργημά του (78 συλλαβές, 169 γράμματα!), απαριθμεί όλες τις λιχουδιές ενός πολύ πλούσιου δείπνου που θα ακολουθούσε μετά το τέλος της παράστασης [μια κατά προσέγγιση απόδοσή της στα νεοελληνικά βλέπε στο συνοδευτικό κείμενο 6].

530-6 σ' αυτό ρώτα... δοντήξει το ρούχο: Ο Ευ., πρόσωπο που συνοδεύει τον πρωταγωνιστή Πει., δεν είναι ο κύριος ομιλητής και εκπρόσωπος μιας άποψης στο επίρρημα ή το αντεπίρρημα του Αγώνα, συμμετέχει όμως σ' αυτόν, παίρνει κι αυτός το λόγο και λέει τα δικά του. Ο ρόλος του, όπως και άλλων ομοίων του σε άλλες κωμωδίες του Αριστοφάνη, συνίσταται στο να κάνει πειραχτικά σχόλια σε όσα έχει πει ο πρωταγωνιστής. Συνήθως τα σχόλια αυτά δεν προσφέρουν τίποτε στην επιχειρηματολογία του διαλόγου και την εξέλιξη της υπόθεσης του έργου, ούτε ο πρωταγωνιστής τους δίνει σημασία, προκαλούν όμως γέλιο. Αυτόν τον τύπο της Αρχαίας κωμωδίας που έχει αυτά τα χαρακτηριστικά και τη δραστηριότητα τον ονομάζουμε βωμολόχο [*βωμός*+*λοχάω*= παραμονεύω, στήνω ενέδρα: στα αρχαία ελληνικά η λέξη σημαίνει 1) αυτόν που παραμονεύει στους βωμούς για να κλέψει κάτι από τις προσφορές, 2) τον αδιάντροπο και φλύαρο χωρατατζή]. Το ρόλο αυτό έχει ο Ευ. σε όλο σχεδόν τον επιρρηματικό αγώνα.

534 στον Άλιμο (αρχ. *Ἀλμουνιάδε*): Δήμος της Αττικής, εκεί περίπου όπου και ο σημερινός ομώνυμος δήμος. Απ' αυτό το δήμο καταγόταν και ο ιστορικός Θουκυδίδης.

535 κάποιος κλέφτης (αρχ. *λωποδύτης*). Με την αρχαία λέξη δηλώνονταν αυτός που αφαιρεί τα ρούχα κάποιου περαστικού ή λουομένου στα δημόσια λουτρά.

537 των Ελλήνων... τότε: Η δεύτερη απόδειξη για την εξουσία των πουλιών στους ανθρώπους είναι ο πετρίτης, αλλιώς τσίφτης, πτηνό που ανήκει στην τάξη των αετόμορφων και την οικογένεια των αετιδών, βασιλιάς των Ελλήνων αυτός.

βασιλιάς όπως ήτανε, πρώτος
 να κυλιούνται στη γη στους πετρίτες μπροστά.
EY. Μωρέ αλήθεια· κι εγώ έναν πετρίτη
 μόλις είδα μια μέρα, κυλιόμουν στη γη·
 πέφτω ανάσκελα, ανοίγω το στόμα
 κι έναν έτσι οβολό καταπίνω· και πια
 άδειο δίχτυ τραδούσα στο σπίτι.
ΠΕΙ. Στη Φοινίκη, καθώς και στην Αίγυπτο δα,
 βασιλιάς ήταν τότες ο κούκος·
 κι όλοι οι Φοίνικες, τσούρμο, την κάθε φορά
 που τους φώναζε ο κούκος το κούκου,
 στα σπαρμένα χωράφια τραδούσαν γραμμή
 και θερίζανε στάρια, κριθάρια.
EY. Γι αυτό λεν «σπόρο αν έχεις και νιώθεις το κονκ,
 τρέξ' ευθύς στο χωράφι και σπείρε». **540 [502]**
ΠΕΙ. Κι ήταν τέτοιοι αφεντάδες τρανοί τα πουλιά,
 που κι αν τύχαινε να 'ναι στο θρόνο
 των Ελλήνων κανένας Μενέλαος, κανείς
 Αγαμέμνονας, πάνω στο σκήπτρο
 θα καθότανε πάντα και κάποιο πουλί,
 για να παίρνει μερίδιο απ' τα δώρα.
EY. Α, γι αυτό, κι όταν παίζουν στο θέατρο καμιά
 τραγωδία, μ' ένα όρνιο στο χέρι
 θγαίνει ο Πρίαμος· δεν το 'ξερα εγώ και γι αυτό
 μου φαινόταν παράξενο πάντα· **545 [507]**
 τώρα νιώθω· στεκόταν εκεί για να δει,
 ο Λυσικράτης τι δώρα θα πάρει.
ΠΕΙ. Κι άλλη απόδειξη, η πιο χτυπητή: ο τωρινός
 βασιλιάς μας, ο Δίας, μ' ένα όρνιο
 στο κεφάλι του στέκεται, μ' έναν αϊτό,
 σαν αφέντης· η κόρη του πάλι
 έχει μια κονκουδάγια, και, σαν παραγιός,
 έχει ο Απόλλωνας ένα γεράκι.
ΧΟ. (ζ.) Μα τη Δήμητρα, αλήθεια όσα λες· μα γιατί
 τα κρατούν;
ΠΕΙ. Όταν ένας προσφέρει **550 [511]**
 μια θυσία και, καθώς η θυσία απαιτεί,
 μες στα χέρια των θεών πάει να βάλει
 σκωταριά του σφαχτού, να χιμούν τα πουλιά
 να την παίρνουνε πριν απ' το Δία. **555 [517/8]**

539 να κυλιούνται... μπροστά: σε ένδειξη σεβασμού έκαναν βαθιά υπόκλιση. Μια κίνηση που δεν την έκαναν οι Έλληνες, τους ήταν όμως γνωστή από τους γειτονικούς, βαρβαρικούς, όπως τους χαρακτήριζαν, λαούς. Το πτηνό αυτό έρχεται στον ελληνικό χώρο γύρω στην αρχή της άνοιξης, μπορεί και πριν από τα χελιδόνια. Οι Έλληνες ίσως είχαν ένα τρόπο, μια κίνηση χαιρετισμού, υποδοχής αυτών των πουλιών που ο ερχομός τους σήμαινε ότι πλησίαζε η άνοιξη.

541 κι έναν... οβολό... σπίτι: Το βασικό νόμισμα για τις καθημερινές συναλλαγές ήταν ο **οβολός**. Η ημερήσια αμοιβή όσων δίκάζαν στα δικαστήρια ήταν την εποχή εκείνη 3 οβολοί. Ο οβολός ήταν το 1/6 της **δραχμής**. Μια **δραχμή** ήταν ισοδύναμη με 6 οβολούς. Τα ρούχα δεν είχαν τσέπες για νομίσματα, έτσι φαίνεται ότι χρησιμοποιούσαν το στόμα τους για πορτοφόλι, ίσως και για λόγους ασφαλείας από τους **λωποδύτες**: απροσεξία στο γέλιο, στο άνοιγμα του στόματος, στις κινήσεις οδηγούσε εύκολα το νόμισμα σε δρόμο χωρίς επιστροφή! **άδειο δίχτυ τραβούσα στο σπίτι:** αφού τα χρήματα είχαν ακολουθήσει άλλο δρόμο, πώς θα γύριζε από την αγορά με γεμάτο δίχτυ;

542 στη Φοινίκη... ο κούκος: Το τρίτο **τεκμήριον** είναι ο κούκος, βασιλιάς στη Φοινίκη αυτός. Έτσι Περσία, Ελλάδα, Φοινίκη, όλος ο γνωστός στους Έλληνες κόσμος, ήταν, κατά τα λεγόμενα του Πει., υπό τη βασιλική εξουσία των πουλιών. Κι ο κούκος κάνει την εμφάνισή του στις αρχές της άνοιξης. Σε περιοχές με πιο θερμά κλίματα, όπως η Φοινίκη, είναι φυσικό και τα δημητριακά να είναι έτοιμα για θερισμό πιο νωρίς, απ' ό,τι στα ελληνικά κλίματα.

546-51 κι ήταν τέτοιοι αφεντάδες... ο Λυσικράτης τι δώρα θα πάρει: Το τέταρτο **τεκμήριον** είναι η εξουσία των πουλιών στα χρόνια του ηρωικού έπους. Τα σκήπτρα των βασιλέων που χρησιμοποιούνταν στο θέατρο μπορεί να είχαν πουλιά στην κορυφή τους από επίδραση λατρευτικών αγαλμάτων θεών. Τα λατρευτικά αγάλματα του Δία έφεραν αετό στην κορυφή των σκήπτρων, όπως μαρτυρούν κείμενα και μνημεία. Στο άγαλμα του Δία στην Ολυμπία, που φιλοτέχνησε ο Φειδίας, ο θεός κρατούσε, σύμφωνα με μαρτυρίες, στο αριστερό χέρι σκήπτρο με αετό στην κορυφή, σύμβολο της εξουσίας του. **Λυσικράτης:** πολιτικός ή αξιωματούχος, γνωστός στους θεατές, που δωροδοκούνταν.

552-4 κι άλλη απόδειξη... ο Απόλλωνας ένα γεράκι: Η πέμπτη στη σειρά απόδειξη, που αποτελεί και την κορύφωση της κλίμακας των επιχειρημάτων. Τα πουλιά στο προηγούμενο επιχείρημα κάθονταν στα σκήπτρα των επικών ηγετών, τώρα έχουν σκαρφαλώσει στις κεφαλές των θεών! **Ο Δίας μ' ένα όρνιο στο κεφάλι του στέκεται** μπορεί να μη μαρτυρούνται αγάλματα θεών με πουλιά στην κεφαλή τους, αληθινά όμως πουλιά θα είχαν δει πολλές φορές οι Αθηναίοι να ισορροπούν ή να ξαποσταίνουν στις κεφαλές αγαλμάτων {βλέπε και το συνοδευτικό κείμενο 7}. **σαν παραγιός... ο Απόλλωνας:** υπηρέτης του Δία, αφού ενεργεί και ως δικός του απεσταλμένος που φανερώνει στους ανθρώπους τη βούληση του πατέρα του.

Σε πουλιά τότε ορκίζονταν όλοι, κανείς
 σε θεό, σαν που γίνεται τώρα.
 Μα και σήμερα ο μάντης ο Λάμπωνας, σαν
 ξεγελά, «μα τη χήνα» δε λέει;
 Όντα ανώτερα, ως βλέπεις, μεγάλα, ιερά
 στα παλιά σάς λογάριάζαν χρόνια. **560 [522]**
 Κουτορνίθια είστε τώρα και σκλάβοι γι αυτούς·
 σας χτυπούν με τις πέτρες, καθώς τους τρελούς·
 ως και μες στα ιερά πουνολόγοι πολλοί
 παν και στήνουν για σας, για να πιάσουν εσάς,
 δίχτυα, ξόδεργες, θρόγια, πλεμάτια, θηλιές, **565 [527]**
 ανεσπάθες, καπάντζες·
 σας τσακώνουν, σας παν στο παζάρι σωρούς
 κι όποιος πάει να ψωνίσει σας ψάχνει παντού·
 στο τραπέζι όταν πάλι σας δάζουν—αφού
 τους αρέσουν αυτά— δεν τους φτάνει ψητά **570 [531/2]**
 να σας τρώνε, σας χύνουν και λάδι πολύ,
 ρίχνουν ξίδι, από πάνω σάς ξύνουν τυρί,
 κι αφού φτιάξουν και σάλτσα γλυκιά και παχιά,
 περεχούνε μ' αυτή,
 όπως είναι ζεστή, **575 [536]**
 τα κορμιά σας, σα να 'στε ψοφίμια.

XO. Θλιβερό [αντιστροφή]
 το μαντάτο που μας φέρνεις, άνθρωπέ μου·
 δάκρυα χύνω·
 μεγαλεία απ' των προγόνων τον καιρό **580 [541]**
 πάνε, σδήσανε πια τώρα,
 των πατέρων η αναντρία τα 'χει γκρεμίσει.
 Μα σωτήρα μου σε στέλνει
 ένας θεός και κάποια σύμπτωση καλή.
 Πάρε εμάς και τα μικρά μας **585 [547]**
 και *να ζήσουμε μαζί*.

558-9 σε πουλιά τότε ορκίζονταν... δε λέει; Το έκτο τεκμήριο είναι η επίκληση πουλιών και όχι θεών στους όρκους. Στα αρχαία κείμενα συναντάμε όρκους που γίνονται με την επίκληση γενικά ζώων και όχι μόνο πουλιών (π.Χ. *μὰ τὸν κύνα*). Μπορεί πολλοί, για να κατοχυρώσουν τους ισχυρισμούς τους, να απεύφενγαν την ένορκη επίκληση θεού από σεβασμό ή από φόβο, ιδιαίτερα όταν ψεύδονταν ενσυνείδητα. **Λάμπωνας**· διάσημος μάντης και διερμηνέας χρησμών, που τον χρησιμοποίησε και ο Περικλής ως σύμβουλο, πρώτος μεταξύ των αντιπροσώπων της Αθήνας που υπέγραψαν τη Νικίειο ειρήνη (421 π.Χ.) με τους Λακεδαιμονίους, λέγεται ότι ήταν μεταξύ των ιδρυτών της πανελλήνιας αποικίας των Θουρίων το 443 π.Χ. Ήταν στόχος όχι μόνο του Αριστοφάνη, αλλά και άλλων κωμωδιογράφων. Λίγο πιο κάτω (στ. 1031) τον κατηγορεί ο ποιητής ότι εμφανιζόταν απρόσκλητος σε θυσίες.

δ) πνίγος 561-576

562 σας χτυπούν... τους τρελούς: Φαίνεται ότι ο λιθοβολισμός ήταν τότε ένας υιοθετημένος τρόπος αυτοάμυνας απέναντι σε άτομα με ανεξέλεγκτα επιθετική και επικίνδυνη συμπεριφορά.

563-6 ως και μες στα ιερά... καπάντζες: Τα πουλιά που δεν είχαν μόνιμο καταφύγιο στα ιερά, διώχονταν από τους χώρους αυτούς για λόγους καθαριότητας. **ξόδεργα**· δέργα αλειμμένα με κολλώδη ουσία για να παγιδεύονται τα πουλιά· **πλεμάτι**· πλέγμα, δίχτυ· **ανεσπάθες**· δρόχοι για πουλιά· **καπάντζα**· είδος παγίδας για πουλιά·

571-76 σας χύνουν και λάδι πολύ... όπως είναι ζεστά τα κορμιά σας: ανάλογες εκφράσεις, οδηγίες και τρόπους μαγειρέματος συναντάμε και σε σύγχρονα διδλία συνταγών μαγειρικής. Βλ. για παράδειγμα την επόμενη συνταγή. «Τσίχλες με σάλτσα: ...ζεσταίνετε σε τηγάνι το δούτυρο και κοκκινίζετε τις τσίχλες· τις βάζετε σε κατσαρόλα· ...ρίχνετε στην κατσαρόλα τη σάλτσα ...και αφήνετε να σιγοβράσουν ωσότου ψηθούν καλά... περνάτε τη σάλτσα από σουρωτήρι, την ξαναζεσταίνετε και τη ρίχνετε απάνω στα πουλιά» (από διδλίο συνταγών μαγειρικής). **σα να 'στε ψοφίμια**· Είναι υποτημητικό για τα πουλιά, υποστηρίζει ο Πει., να μην αρκούνται οι άνθρωποι στο ψήσιμο αλλά να επιστρατεύουν και τόσα βελτιωτικά της γεύσης· σα να μην είναι από μόνο του το κρέας των πουλιών νόστιμο!

ε) αντωδή 577-586

583 σωτήρα μου· τα πουλιά αναγνωρίζουν στο πρόσωπο του Πει. το σωτήρα τους. Σωτήρας μπορεί να είναι ένας που σώζει την πόλη του, τη χώρα του από τους εχθρούς της, αλλά και ένας που σώζει φίλους και δικούς του που διατρέχουν κίνδυνο, όπως συμβαίνει στην τραγωδία και μάλιστα στον Ευριπίδη, βλ. για παράδειγμα στην *Ελένη*, όπου ο χορός καλεί τους Διοσκούρους να έλθουν ως σωτήρες της Ελένης (Ευριπ. *Ελένη* στ. 1495, 1500), ενώ πιο πριν ο Μενέλαος καλείται να βρει *μηχανήν σωτηρίας*, τρόπο σωτηρίας του εαυτού του και της Ελένης. Ακόμη η λέξη *σωτήρ* χρησιμοποιείται ως προσωνυμία του Δία και άλλων θεών.

- ΧΟ. (ζ.)** Μια και βρίσκεσ' εδώ, ορμήνεψέ μας και πες
τι χρωστούμε να κάμουμε τώρα·
η ζωή δεν αξίζει, αν δεν πάρουνμ' εμείς
την παλιά μας και πάλι εξουσία.
- ΠΕΙ.** Πάει καλά· πρώτη ορμήνια που δίνω είν' αυτή:
τα πουλιά να 'χουν όλα μια πόλη·
δεύτερο, όλος ο αέρας τριγύρω, κι αυτός
που είν' ανάμεσα ο χώρος, με τείχος
από τούβλα ψημένα χοντρά να ζωστεί,
όπως είναι η τρανή Βαθυλώνα.
- ΧΟ. (ζ.)** Κεθριόνη κι εσύ Πορφυρίωνα, ποπό,
φοδερό που θα γίνει το κάστρο!
- ΠΕΙ.** Και το τείχος αυτό σα στηθεί, την αρχή
ν' απαιτήσετε πίσω απ' το Δία·
κι αν αυτός αρνηθεί και το ναι δε σας πει,
στη στιγμή το κεφάλι αν δε σκύνει,
να κηρύξετε πόλεμο τότε ιερό
κι απαγόρευση αμέσως να γίνει
απ' τη χώρα σας μέσα οι θεοί να περνούν
με φωτιά ερωτική στο κορμί τους·
να μη γίνεται αυτό που γινότανε πριν,
που κατέβαιναν, κάποιαν Αλκμήνη,
κάποια Αλόπη ή Σεμέλη να θρουν και μ' αυτή
να πλαγιάσουνε· κι αν εφορμούνε
προς τη γη, να τους κόδετ' εσείς την ορμή
με μια δούλα στο μέρος που πρέπει.
Και προτείνω να στείλετε έν' άλλο πουλί
στους ανθρώπους για κήρυκα· τώρα
βασιλιάδες του κόσμου είναι πια τα πουλιά
να τους πει, και σ' αυτά πρέπει πρώτα
να προσφέρουν θυσίες και στερνά στους θεούς·
και να πει να μοιράσουν με τάξη
τα πουλιά στους θεούς· ναι, σε κάθε θεό
το πουλί που ταιριάζει με δαύτον·
η Αφροδίτη θυσία πριν δεχτεί, προσφορά
στην πουλάδα να γίνει από σπόρους·
στο θεό Ποσειδώνα αν θυσιάζουν αρνί,
ν' αφιερώνουν στην πάπια σιτάρι·
ο φαγάς ο Ηρακλής προσφορά σα δεχτεί,
να δεχτεί λονκονμάδες ο γλάρος·
κι αν στο Δία βασιλιά ένα κριάρι προσφερθεί,
- 590 [551]**
- 595 [556]**
- 600 [561]**
- 605 [566]**

ς) αντικατακελευσμός 587-588

Ο κορυφαίος προτρέπει τον υποκριτή που θα πάρει το λόγο στο αντεπίρρημα να αναπτύξει τις απόψεις του. Εδώ δέδαια εκείνος που θα πάρει το λόγο είναι εκείνος που τον είχε και στο επίρρημα, ο Πει. {Ένα δείγμα από επιρρηματικό αγώνα άλλης κωμωδίας βλέπε στο συνοδευτικό κείμενο 8}.

ζ) αντεπίρρημα 589-649

589-91 τα πουλιά να 'χουν όλα μια πόλη... η τρανή Βαθυλώνα: Σύγκρινε την πρόταση του Πει. με το αρχικό σχέδιό του (στ. 187, 199, 204). **από τούδλα... Βαθυλώνα:** Ο Ηρόδοτος περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο ήταν χτισμένο το τείχος της πόλης αυτής {δλ. συνοδευτικό κείμενο 9}.

592 Κεβρυόνη κι εσύ Πορφυρίωνα: Ο Πορφυρίων ήταν ένας από τους Γίγαντες, παιδιά της οργισμένης Γης. Τα γέννησε για να εκδικηθεί το Δία που κατατρόπωσε στην Τιτανομαχία τους Τιτάνες, επίσης παιδιά της. Και οι Γίγαντες, ανάμεσά τους και ο Πορφυρίωνας, ήλθαν σε σύγκρουση με τον πατέρα των θεών, το Δία. Πορφυρίων όμως λεγόταν κι ένα πουλί, που ανήκει στην κατηγορία των γερανόμορφων. Η αναφορά στο πουλί και Γίγαντα δεν φαίνεται να είναι τυχαία. Οι Γίγαντες διεκδίκησαν την εξουσία από τους θεούς· το ίδιο ετοιμάζονται να κάμουν τώρα τα πουλιά. Το επικό και ηρωικό κλίμα συμπληρώνει η αναφορά στον Κεβρυόνη, νόθο γιο του Πριάμου και αρματηλάτη του Έκτορα.

597-8 Αλκμήνη... Αλόπη ή Σεμέλη: Η Αλκμήνη, γυναίκα του Αμφιτρύωνα, γέννησε με το Δία τον Ηρακλή, η Αλόπη με τον Ποσειδώνα γέννησε τον Ιπποθόωντα και η Σεμέλη, βασίλισσα της Θήβας και σύζυγος του Κάδμου γέννησε με το Δία το Διόνυσο.

604 στην πουλάδα: αρχ. ὄρνις φαληρίς, στα νεοελληνικά φαλαρίδα.

606 ο φαγάς ο Ηρακλής: Ήταν ονομαστός για τη λαιμαργία του στην αρχαία ελληνική γραμματεία.

607-8 κι αν στο Δία... κούνουπας πρώτα: Το βαρδάκι είναι είδος γερακιού· το χρησιμοποιεί ο μεταφραστής για να δημιουργήσει λογοπαίγνιο με το επίθετο βαρδάτος (=αρρενωπός), ανάλογο με αυτό που υπάρχει στο αρχαίο κείμενο.

Σκηνή Γιγαντομαχίας. Δεξιά η Αθηνά μάχεται στο πλευρό του πατέρα της. Στη μέση ο Δίας κραδαίνει τον κεραυνό κατά του Πορφυρίωνα. Αριστερά η Άρτεμις.
5ος π.Χ. αι., Βερολίνο (Όρν. 592 και σχόλιο). [Εκδοτική Αθ.]

	είναι κι ένα πουλί, βασιλιάς, που το λένε βαρδάκι· βαρδάτος σ' αυτό να προσφέρεται κούνουπας πρώτα.	
EY.	Πώς μ' αρέσει τον κούνουπα αυτή η προσφορά!	
	Τώρα δρόντα όσο θέλεις, κυρ Δία.	
XO. (κ.)	Αλλ' οι άνθρωποι πώς θα πιστέψουν, καλέ, πως θεοί 'μαστε κι όχι κοράκια, να πετούμε αφού βλέπουν μ' αυτά τα φτερά;	610 [571]
ΠΕΙ.	Κουταμάρες. Κι ο Ερμής, μα το Δία, δεν πετά και φτερούγες δεν έχει; θεός είν' ωστόσο· μα κι άλλοι ένα πλήθος. Άκου· η Νίκη φορεί δυο φτερούγες χρυσές και πετά· το ίδιο κι ο Έρωτας κάνει για την Ίριδα ο Όμηρος έλεγε πως είναι σαν αγριοπεριστέρα. *Μα κι ο Δίας με δροντές φτερωτό κεραυνό καταπάνω μας *μήπως δε ρίχνει;*	615 [576]
XO. (κ.)	Αλλ' αν οι άνθρωποι ωστόσο στο νόημα δεν μπουν, μόνο κρίνουν πως είμαστε νούλες, κι ότι του Όλυμπου οι κάτοικοι, αυτοί 'ναι θεοί;	
ΠΕΙ.	Να σωθούν τότε σύννεφο πρέπει σπορολόγοι σπουργίτες, κι αμέσως να παν στα χωράφια, να φάνε τους σπόρους· κι αν μπορεί τότε η Δήμητρα, ας πάει, και σ' αυτούς που πεινούν ας μοιράσει σιτάρι.	
EY.	Ούτε καν θα θελήσει, καλέ· θα τη δεις να τους θρίσκει ένα πλήθος προφάσεις.	620 [581]
ΠΕΙ.	Στα ζευγάρια τους πάλι που οργώνουν τη γη και στα πρόβατα πάνω οι κοράκοι να ριχτούνε να δγάλουν τα μάτια τους· μια δοκιμή, για να δουν τι μπορείτε κι ο Απόλλωνας, που είναι γιατρός και μισθό κίολας παίρνει, αν μπορεί, ας τα γιατρέψει.	
EY.	Μη διαστείτε σ' αυτό· περιμένετε πριν, να πουλήσω τα δυο μου βοδάκια.	
ΠΕΙ.	Μα αν εσένα πιστέψουν θεό και ζωή, και σε πουν Κρόνο, Γη, Ποσειδώνα, όλα τότε σ' αυτούς θα δοθούν τ' αγαθά.	625 [586]
XO. (κ.)	Λέγε μου έν' απ' αυτά τ' αγαθά τους.	
ΠΕΙ.	Να το πρώτο αγαθό: δε θα τρώνε όπως πριν τους βλαστούς των κλημάτων οι ακρίδες· ένας λόχος θα ορμά κουκουδάγιες, μαζί	

615 μα κι ο Δίας... ρίχνει: Η αποκορύφωση στην κλίμακα των επιχειρημάτων του.

616-8 αλλ' αν οι άνθρωποι... να φάνε τους σπόρους: Οι άνθρωποι πίστευαν και τότε ότι για να έχουν καλή σοδειά από τις αγροτικές τους εργασίες έπρεπε να τιμούν και να λατρεύουν τους θεούς. Δες στο συνοδευτικό κείμενο **10** την άποψη που διατυπώνει για το θέμα ο Σωκράτης στον *Οικονομικό* του Ξενοφώντα.

620 θα τη δεις... προφάσεις: Δεν είναι η ίδια η Δήμητρα που αρνείται να μοιράσει τα δώρα της στους ανθρώπους. Αυτό το έκανε μόνο όσο αναζητούσε την κόρη της Περσεφόνη που της την είχε αρπάξει ο Πλούτων. Οι πολιτικοί όμως φαίνεται ότι, σε περιόδους δύσκολες για τους Αθηναίους αγρότες, έδιναν υποσχέσεις για παροχή σίτου και άλλων δημητριακών και δεν τις τηρούσαν {βλέπε συνοδευτικό κείμενο **11**}.

623 ο Απόλλωνας... και μισθό... παίρνει: Η ιδιότητα του γιατρού αποδόθηκε και στο γιο του Απόλλωνα, τον Ασκληπιό. Οι γιατροί πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους με αμοιβή {βλέπε και συνοδευτικό κείμενο **12**}.

625 και σε πουν Κρόνο, Γη, Ποσειδών: Μπορεί ο Κρόνος να είχε εκθρονιστεί από το Δία, το όνομά του όμως ήταν στην αρχαιότητα συνδεδεμένο με τα παλιά καλά χρόνια, τη χρυσή εποχή, την ευτυχία, την αντάρχεια. Δες στο συνοδευτικό κείμενο **13** πώς περιγράφει ο Ησίοδος στα *Έργα* την εποχή της βασιλείας του Κρόνου.

Ο Δίας με την Ήρα στο θρόνο του, κρατώντας σκήπτρο με αετό και τον κεραυνό. Μπροστά τους η θεά Ίρις, δεξιά η Αθηνά· περ. 500 π.Χ., Μόναχο (*Ορν.* 546-51). [Εκδοτική Αθ.]

- και πετρίτες, και λιώμα οι ακρίδες.
 Άλλο: δε θα χαλούν όπως πριν, δε θα τρων
 τις συκιές τα μυγάκια κι οι σκνίπες·
 θα χιμά ένα μπουλούκι από τσίχλες, κι ευθύς
 ξεπαστρεύεται κάθε ζουζούνι.
- ΧΟ. (κ.)** Ναι, μα οι άνθρωποι, ξέρεις, τα πλούτη αγαπούν·
 από πού θα τους δίνουμε πλούτη;
- ΠΕΙ.** Θα ρωτούνε πουλιά μαντικά, να τούς λεν
 πού θα βρουνε καλά μεταλλεία·
 και για εμπόρια που κέρδη να δώσουν μπορούν
 τα πουλιά θα μιλούνε στο μάντη·
 και κανείς ναυτικός δε θα χάνεται πια.
- ΧΟ. (κ.)** Δε θα χάνεται; πώς; ξήγησέ μας.
- ΠΕΙ.** Να: για κάθε ταξίδι πουλί μαντικό
 θα ρωτά κι απ' αυτό θα μαθαίνει:
 «Σε ταξίδι μην πας, θα χαλάσει ο καιρός».
 «Τώρα αρμένιζε, κέρδητα θα 'χεις».
- ΕΥ.** Αγοράζω μια σκούνα, παιδιά· ναυτικός
 γίνομαι· έχετε γεια, σας αφήνω.
- ΠΕΙ.** Και θα δείχνουν ακόμα σ' αυτούς *θησαυρούς
 αργυρίων* που 'χαν άνθρωποι θάψει
 σε άλλα χρόνια· τους ξέρουν καλά τα πουλιά·
 δεν ακούτε τον κόσμο που λέει;
 «Μοναχά ένα πουλί να γνωρίζει μπορεί
 τα κρυμμέν' αγαθά μου πού τα 'χω».
- ΕΥ.** Βρε παιδιά μου, τη σκούνα πουλώ, ένα τσαπί
 θ' αγοράσω σταμινιά να ξεθάδω.
- ΧΟ. (κ.)** Την υγεία την κρατούν οι θεοί· πώς μπορούν
 να τη δίνουν πουλιά στους ανθρώπους;
- ΠΕΙ.** Καλοπέραση αν θα 'χουν, δε θα 'ναι αρκετή
 τούτο υγεία; Και βέβαια· να ξέρεις
 πως κανένας ποτέ την υγεία δεν μπορεί
 να χαρεί, η καλοπέραση αν λείπει.
- ΧΟ. (κ.)** Στα βαθιά γερατειά πώς θα φτάνουν; κι αυτά
 φυλαγμένα στον Όλυμπο μένουν.
- ΠΕΙ.** Μήπως οι άνθρωποι πια θα πεθαίνουν παιδιά;
 Μπα· κάθε άλλο· τρακόσια χρονάκια
 στους θνητούς τα πουλιά θα προσθέτουν.
- ΧΟ. (κ.)** Και πού
 θα τα βρίσκουνε;
- ΠΕΙ.** Πού; Στον εαυτό τους.
 Πέντε ανθρώπων γενιές ζει, καλέ, η φωνακλού
 η κουρούνα· δεν το 'χεις ακούσει;

632 καλά μεταλλεία: δηλαδή μεταλλεία πλούσια σε κοιτάσματα. Παραδίδεται ότι ο στρατηγός Νικίας συμβουλευόταν καθημερινά ένα μάντη για δημόσιες αλλά και ιδιωτικές υποθέσεις και ειδικά για την πορεία των μεταλλείων αργύρου που είχε υπό την ιδιοκτησία του στη Λαυρεωτική.

635-6 για κάθε ταξίδι... κέρδητα θα 'χεις: «Τα σπουργίτια όταν αποδραδίσ κάνουν θόρυβο, σημαίνει είτε αλλαγή στην κατεύθυνση του αέρα είτε βροχερό καιρό» (Θεόφραστος).

638-9 θησαυρούς αργυρίων... χρόνια: Επειδή δεν υπήρχε τραπεζικό σύστημα για να διαφυλάξουν τα χρήματά τους, είτε διατηρούσαν θησαυροφυλάκια σε ναούς και ιερούς χώρους (στην Ακρόπολη υπήρχε το θησαυροφυλάκιο της πόλης των Αθηνών), είτε τα κατάχωναν στο έδαφος.

643-4 καλοπέραση... λείπει: Ο πλούτος και η υγεία φαίνεται ότι ήταν έννοιες στενά συνδεδεμένες μεταξύ τους στην αρχαιότητα. «Κατά τη γνώμη μου κανένας φτωχός δεν είναι υγιής, αλλά νοσεί συνεχώς» (Σοφοκλής). Ο Αριστοφάνης συνδέει λίγο πιο κάτω (στ. 773) τις δύο αυτές έννοιες, στο πρωτότυπο με τη λέξη *πλουθυγία*, στη μετάφραση με τη φράση «πλούτη και υγεία».

645 στα δαθιά γηρατειά... μένουν: Πάντως οι Έλληνες φαίνεται ότι περισσότερο από τη μακροζωία ζητούσαν από τους θεούς υγεία και πλούτο [βλ. και συνοδευτικό κείμενο 14].

646-8 τριακόσια χρονάκια...η κουρούνα: Ο Πει. επιλέγει ό,τι πιο εντυπωσιακό, έστω κι αν δεν έχει πάντα σχέση με την πραγματικότητα. Ο στόχος είναι άλλος· να πεισθούν τα πουλιά!

Τσιγκλιτάρα (Ορν. 518). [ΕΟΕ]

